

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Anja Turk

Primerjalna analiza simbola svastike v ideologijah džainizma in nacizma

diplomsko delo

Ljubljana, 2010

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Anja Turk

Mentor: izr. prof. dr. Marjan Smrke
Somentor: red. prof. dr. Marko Uršič

Primerjalna analiza simbola svastike v ideologijah džainizma in nacizma

diplomsko delo

Ljubljana, 2010

Primerjalna analiza simbola svastike v ideologijah džainizma in nacizma

Svastika je starodaven simbol sreče, dobrobiti in plodnosti. Skratka simbol, s pozitivnimi konotacijami, kakršne je vse do danes obdržal v azijskih religijah. Z vzponom nacizma pa je v manj kot dveh desetletjih v Evropi in tudi ostalih predelih sveta (z izjemo Azije) pridobil negativne konotacije. Pomori, storjeni v imenu svastike oz. pod Hitlerjevim poveljstvom, so svastiko zaznamovali do te mere, da so se v Evropski uniji še nedavno (leta 2005 in 2007) razvnele razprave o prepovedi simbola. Čeprav je več teorij, kako in od kod naj bi nacisti prevzeli simbol svastike, je najverjetneje, da so ga prevzeli prav iz Indije, od koder izhaja poleg hinduizma tudi džainizem. Tako so nacisti prevzeli simbol s tisočletnim pozitivnim pedigrejem in ga preobrazili v simbol »čiste arijske rase«, zaradi česar so ga države, ki so doživele grozote v drugi svetovni vojni, prepovedale. Svastika v nacizmu in svastika v džainizmu sta popolnoma nasprotna simbola in nosita popolnoma nasprotno pomene, čeprav sta geometrijsko skoraj enaka.

Ključne besede: svastika, džainizem, nacizem

Comparative analysis of swastika symbol in ideology of jainism and nazism

Swastika is ancient symbol of fortune, good being, and fertility. It is a symbol that kept positive connotations in Asia. However, with the rise of the Nazism, it gained extremely negative meaning in Europe and other parts of the world (except in Asia). Slughter, which were made in the name of swastika and under Hitler's command, denoted swastika in such a way, that in European Union there is still present discourse about prohibition of the symbol (in 2005 an 2007). There are many theories, how and from whom did the Nazis take over the swastika. It is most likely, that they seize it from India, the homeland of Hinduism and Jainism. So Nazis took over a symbol, which had thousand year old positive pedigree and transformed it into a symbol of "pure arian race". For that reason did countries, which were faced with the horrors of the Second World War, prohibited the symbol. Swastika in Nazism and swastika in Jainism are totally opposite symbols that possess totally opposite meanings, even though they are geometrically almost equal.

Key worlds: swastika, Jainism, Nazism

Kazalo vsebine

Uvod	5
1 Simbol	7
2 Svastika	8
3 Džainizem in svastika	12
3.1 Džainizem	12
3.2 Svastika v džainizmu	15
4 Svastika in nacizem	17
4.1 Nacizem	17
4.2 Tretji rajh – umetna množica	18
4.2.1 Mit voditelja	20
4.3 Ritualni simboli v nacizmu	21
4.4 Svastika v nacizmu	22
5 Primerjava	27
5.1 Svastika	27
5.2 Hitler in Gandhi	28
6 Svastika – prepovedati ali ne?	31
6.1 Easternizacija Vzhoda	31
6.2 Prepovedati svastiko na Zahodu ali ne	32
7 Sklep	37
Literatura	39

Uvod

Najstarejši simbol, katerega kraj niti čas izvora nista poznana, v Zahodnem svetu buri duhove. Svastika, simbol sreče in dobrobiti, nekdanji simbol plodnosti, je danes v nekaterih evropskih državah celo prepovedan. Več tisočletij pozitiven simbol se je v manj kot dveh desetletjih spreobrnil v popolno nasprotje. Preobrat se je pričel z izkopavanji v Troji, ko je Schliemann odkril svastiko na lončevini. Od takrat so jo nemški okultisti povezovali z Arijci, barbarskim plemenom svetle polti. Ker so nacisti razvili teorijo, da so potomci Arijev, so si prisvojili tudi svastiko, čeprav so le-to uporabljali že predhodniki Hitlerja s podobnimi predstavami o večvrednosti. Po koncu Druge svetovne vojne, ko so vse grozote nacističnega režima prišle na dan, je svastika, kot vseprisoten nacistični simbol, dobila negativne konotacije. Medtem pa v Indiji in drugod v azijskem svetu še vedno, kot pred tisoč in več leti, uporabljajo svastiko v religiozne namene. Za njih je svastika pomemben simbol, simbol sreče. Svojevrsten problem, ki ga obravnava ta naloga, je nasprotje med težnjo po prepovedi ali že uveljavljeno prepovedjo simbola svastike v evropskih državah zaradi povezanosti svastike z nacizmom in – na drugi strani – pravico vse več evropskih pripadnikov azijskih religij, da svobodno uporabljajo ta simbol v smislu in pomenu, kakršnega jim narekuje starodavna tradicija.

Za pisanje diplomske naloge s to temo sem se odločila zaradi dogodka, ki me je presenetil. Namreč, ko sta se oče in mati vrnila iz Indije in vsa navdušena pripovedovala o dogodivščinah, je oče zgrožen kazal slike, na katerih je bila svastika. Ni mogel verjeti, da kljukasti križ uporabljajo hindujci v religiozne namene, sploh pa: »Kako je možno, da ta kljukasti križ tako razkazujejo na vsakem koraku? To je ja kaznivo?!« Ne morem reči, da moj oče ni razgledan, vendar sem po pogovoru s prijatelji ugotovila, da tudi oni ne vedo, kaj sploh svastika je, kljukasti križ pa v trenutku povežejo s Hitlerjem. Zanimivo bi bilo preveriti, kakšno je splošno vedenje Evropejcev o svastiki. Ali vedo, da je svastika bil in še je pozitiven simbol? Da ga mnoge religije uporabljajo v religiozne namene? Da bi za njih prepoved simbola pomenila enako kot za kristjane prepoved križa? Vendar sem diplomsko nalogo zastavila neempirično, saj bi bila takšna empirična analiza prevelik finančni in tudi časovni zalogaj. Tako da naloga temelji na analizi in interpretaciji sekundarnih virov ter na primerjalnem raziskovanju, kjer se iščejo podobnosti in razlike med posameznimi enotami analize simbola.

Hipoteza: Zaradi easternizacije Zahoda – v smislu sprejemanja elementov religijskih tradicij Vzhoda – simbol, kot je svastika, ki je v izvornem pomenu pozitiven, v aktivni evropski razpravi predstavlja dilemo o prepovedi simbola svastike. Skozi raziskovanje bom poskušala hipotezo potrditi ali zavrniti.

V prvem poglavju bom predstavila, kaj sploh simbol je. V drugem poglavju nato preidem na konkreten simbol, ki me zanima – svastiko. Razložila bom pomen simbola, njegov izvor, kje, kdaj in zakaj se je in se še uporablja. Svastika je namreč simbol, ki se je pojavljal prav v vsakem kotičku sveta, odkrili so ga na vseh kontinentih, najstarejša najdba sega vse do ledene dobe. V naslednjem delu bom podrobneje predstavila indijsko religijo džainizem. Obravnavam verovanje džainistov, verske učitelje ali *džine*, etiko, shizmo džainizma na dve sekti ter džainizem v sodobnem svetu. Nato bom podrobneje razložila pomen simbola svastike v tej religiji, saj je za džainiste svastika eden izmed najbolj svetih simbolov.

Sledi kratka predstavitev nacizma. Za omembo psihologije množice in mita voditelja sem se odločila zaradi lažjega razumevanja ritualov in sprejetja simbolov, ki so imeli pomembno vlogo v Nemčiji v času vladavine nacizma. Hitlerju so namreč sledile množice ljudi obeh spolov, vseh starosti, ne glede na izobrazbo, kar se najlepše vidi v filmu Leni Riefenstahl *Triumf volje*. Sledi podrobna analiza ritualov v nacizmu ter obravnava primera praznovanja 9. novembra, ko so Hitler in njegovi podaniki obujali spomine na padle v Münchenskem puču leta 1923. Nato sem se lotila pomena svastike v nacizmu ter kako so nacisti sploh svastiko prevzeli.

V naslednjem poglavju sem se lotila primerjave simbolov, ki sta popolno nasprotje, čeprav imata enako obliko. Svastika je protisloven simbol, je primer izjemne moči simbola. Nato sem primerjala Hitlerja in Gandhija, ki s svojimi popolnoma različnimi dejanji predstavljata popolno nasprotje simbola svastike v nacizmu in džainizmu. Eden s pozitivnimi konotacijami, kot je simbol sprejet v azijskih religijah ter drugi z negativnimi konotacijami, kot simbol »zmage čiste arijske rase«. Nato sem se lotila še pojma easternizacija po Colinu Campellu in podala njegovo glavno idejo o elementih vzhodnih religij, ki so našle plodna tla na Zahodu. Za konec podajam dilemo ali svastiko prepovedati ali ne. V EU so se pojavili pozivi po prepovedi simbolov avtorskih režimov, kamor pade tudi svastika. Povzamem argumente za in argumente proti prepovedi, ter podam primer, nad katerim se zgražajo Nemci – popularnost svastike in Hitlerja v Pakistanu danes.

1 Simbol

Preden se spustim v podrobno analizo simbola svastike, pogledajmo, kaj sploh simbol je. Simbol izhaja iz grške besede *symbolon* in je dogovorjeno znamenje ali znak. V antiki so z besedo *symbolon* poimenovali predmet, prelomljen na dva dela, po katerem se spoznata dva dolgo ločena človeka. Roland Barthes pa pravi, da predmet postane simbol, ko preko konvencije in uporabe dobi pomen, ki mu omogoča, da pomeni nekaj drugega. (Fiske 2005, 100) »Simbol ločuje in združuje, v njem sta ideji ločitve in združitve; evocira skupnost, ki je bila razbita in se lahko spet sestavi. Vsak simbol ima del *razbitega znamenja*; pomen simbola se odkrije v tem, kar je hkrati razpoka ali zveza ločenih pojmov.« (Chevalier in Gheerbrant 2006, 10) Simbol je več kot preprosto znamenje, saj sega onstran pomena in je nabit s čustvenostjo in dinamiko (Ibid., 8).

Jung (2003, 22) simbol definira kot izraz, ime ali sliko, ki nam je v vsakdanjem življenju domača, ima pa poleg ustaljenega pomena še specifične konotacije. Vsebuje nedorečeno, neznano ali prikrito. Ernest H. Gombrich simbol označi za skrivnostni jezik božanskega, Ernest Cassirer pa uvede pojem simbolne forme. Definira jih kot strukture simbolov (»presežne« znake). Te oblikujejo in usmerjajo različne človeške duhovne in materialne dejavnosti in tako konstruirajo naš svet v prepletu narave in kulture kot enotno izkustvo. So vez med notranjim in zunanjim svetom, ter vzpostavljajo vzajemen odnos med subjektom in objektom (Uršič 2006, 15–16). Simbolne forme Cassirerja imajo veliko skupnega z Jungovimi arhetipi, ki so prototip simboličnih celot, globoko zapisanih v nezavedno. Arhetipi so univerzalne psihične strukture, ki so prirojene ali podedovane strukture skupnega nezavednega (Chevalier in Gheerbrant 2006, 9). So nagonška težnja, izražajo se v fantazijah in se pogosto razkrivajo le preko simbolnih podob. Nimajo znanega izvora, razmnožujejo pa se povsod po svetu (Jung 2003, 69–71). Jungovi arhetipi so nezavedni, pri Cassirerjevih simbolnih formah je bistvena zavest in tu je bistvena razlika. Velikonja (2003, 35) pravi, da med predstavami in simboli vlada vzajemen in ne vzročno-posledičen odnos. »Gre za, prvič, (samo)dojemanje ter (samo)ustvarjanje družbe skozi simbolno formo, in drugič za sočasno sooblikovanje simbola skozi strukturo in delovanje te družbe, ki je obenem njeno gonilo in podoba.« (Ibid.)

2 Svastika

Svastika je enakokraki križ z na koncu v isto smer zaobljenimi kraki (Snoj 2003), posebnost zaobljenih krakov je, da so vsi ukrivljeni pod pravim kotom. Je eden najbolj razširjenih, najstarejših in vizualno najmočnejših simbolov. V zgodovini se je pojavilo več različnih form križa, vendar je svastika najstarejša oblika. Pojavilo se je tudi več imen za različno obrnjene svastike¹, za svastiko s pikami² itd. Čeprav so na različnih kontinentih simbol različno poimenovali, je sčasoma ime svastika postalo skorajda univerzalno (Wilson 1894, 768). Kot večina učinkovitih simbolov, se tudi svastika ponaša z geometrijsko čistostjo oz. enostavnostjo, kar omogoča njeno prepoznavnost ne glede na velikost in oddaljenost. Poleg tega daje iluzijo vrtenja (Heller 2000, 3). Poznali so jo že Kelti, Etruščani in antični Grki. Najti jo je tako na Daljnem vzhodu, Srednji Ameriki, Mongoliji, Indiji in Evropi (Chevalier in Gheerbrant 2006, 585). Beseda svastika izhaja iz sanskrta in pomeni srečo, veselje, dobrobit. Sestavljena je iz besed *Su* pomeni »dobro«, *asti* pa pomeni »biti oz. stanje«, plus pripona –ka. Svastika je tako v budizmu (kjer jo najdemo v stopinjah Bude), hinduizmu (kjer predstavlja Brahma, Višnuja in Šivo), tudi džainizmu in kakšnih manjših indijskih in evropskih religijah zelo pomemben, svet in opevan simbol, ki ga je moč videti tako na skulpturah, slikah, mandalah ... (Waldron 2000). Arheološke najdbe pričajo o tem, da je bila svastika poznana že v neolitiku. Že s svojo obliko oz. risbo je oznaka za kroženje okoli nepremičnega središča, ki lahko predstavlja jaz ali tečaj (pol). Glede izvora simbola pa tako Heller (2000, 19–38) kot Wilson (1894, 767) zaključita, da datum in kraj rojstva svastike nista dognana, saj se je simbol pojavljal na obeh poloblah zemlje, na vseh kontinentih in v mnogih kulturah. Predstavljala je naravne, kultne ali okultne sile, bila je podoba funkcionalnih objektov, ki danes več niso preverljivi. Že tisočletje pred Kristusom so jo v Indiji in na Kitajskem uporabljali kot religijski simbol ter njena podoba je bila najdena v več antičnih sinagogah. Loewenstein (1941, 49–50) pravi, da so najstarejše znane vzorce svastike našli v vasi Mezine v južni Rusiji. Zapestnica, narejena iz mamutovih oklov, naj bi segala v čas ledene dobe (pred 20.000 leti). Okoli leta 4000 pr. n. št. se svastika pojavi v kulturi Bližnjega vzhoda, v Samari in Susi. V Samari so našli simbol svastike, sestavljen iz štirih ženskih figur. Ta povezava svastika – ženska je bila prisotna tudi v Troji, Grčiji, na Cipru in na ozemlju jugovzhodne

¹ Max Müller levosučni svastiki pravi suavastika, desnosučni pa svastika. Goodyear svastiko z večkrat ukrivljenimi kraki imenuje menander. (Wilson 1894, 767)

² Zmigrodzki svastiko s pikami imenuje *Croix Svastical* (Ibid.).

Evrope. Povezava svastike in ženske pripelje do prepričanja, da je bila svastika, tako kot ženske figure, simbol plodnosti. Tudi v Samari je svastika združena z živalmi, še posebej z ribo, ki je bila prav tako simbol plodnosti (zaradi hitrega in velikega razmnoževanja).

Wright (1894, 162–3) na podlagi razširjenosti simbola svastike sklepa o povezavi med rasami, ki so ali komunicirale ali migrirale, saj simbol najdemo na različnih delih sveta, v Skandinaviji, v dolini Mississippija in na Kitajskem. Dalje Chevalier in Gheerbrant (2006, 585) pravita, da je s simboliko števil lažje razložiti pomen emblema. Svastika je križ, v katerem je vsak krak početverjen tako kot v vektorskih orientacijah, ki določajo smer vrtenja in se nato usmerjajo k središču. Frank Hamilton Curshing (1907, 334–7) se je že v začetku prejšnjega stoletja ukvarjal z izvorom kljukastega križa. Teorijo je razvil ob opazovanju piktografije iger starodavnih Mehičanov, ljudstva Navaho in Pimas iz Arizone. Ugotovil je, da igre vsebujejo krog, v katerem je razpet enostaven križ, kar predstavlja svet in štiri četrtine. V nekaterih primerih se je iz kroga in križa v njem razvila svastika. Nadaljnja raziskovanja so ga vodila do zaključka, da je desnosučna svastika primarno predstavljala krog štirih bogov strani neba, vsak od teh bogov stoji na koncu poti oziroma vsak na svoji strani, da se med seboj ločijo. Podobno formo pri igrah, prerokovanjih in na grbih najdemo na Kitajskem, Japonskem in v Koreji (pri slednji se forma pojavi na nacionalni zastavi). Tudi na spletni strani občine Grosuplje je zaslediti predstavitev grba, ki ima motiv s svastiko. Osrednji motiv je tako posodobljena podoba poznohalštatske živalske svinčene svastike štirih konjskih glav, ki je bila najdena na Magdalenski gori. Danes je na grbu občine Grosuplje le ena konjska glava, najdba pa priča o prisotnosti svastike v železni dobi na slovenskih tleh.

Ves čas se svastiko povezuje z velikimi ustvarjalnimi liki ali celo odrešeniki. Tako simbol najdemo tudi v krščanstvu, kjer spremlja podobo odrešenika človeštva, Kristusa. V duhovnem pomenu svastika velikokrat zamenjuje kolo. Izraža tudi razvoj sekularne oblasti, s čemer se razlagajo zgodovinske atribucije svastike pri Hitlerju. Pomembna je tudi smer vrtenja zaobljenih krakov, torej ali je levo- ali desnosučna svastika. Ali gre za astronomsko direktno smer, ki je kozmična in povezana s transcendentnim, ali pa gre za smer urnega kazalca, ki želi sveto in neskončno postaviti v posvetno in časovno. Pri slednjem gre za svastiko, ki jo je uporabljal Hitler (Chevalier in Gheerbrant 2006, 585–6). Velikonja (2003, 35–6) svastiko uvrsti med ekspanzivne simbole. Ekspanzivni simboli se širijo navzven, za osvajanje zunanosti na podlagi pravil, ki so napisana v samem središču. Ker ni zunanjih meja, se lahko širjenje inertnega okolja simbola dogaja ves čas, brez prestanka, v krogih.

Simboli nastanejo v družbenem kontekstu, tako je tudi s svastiko, ki ima v različnih družbah drugačen pomen. Skupnost v simbol projicira svoje pomene ter na tak način producira kohezivnost. Roland Barthes (v Stanković 2006, 64–7) pravi, da so sistemi pogledov na svet, ki nastajajo v mrežah označevalcev in označencev³, jezikovni konstrukti, ki se razlikujejo od jezika do jezika (od kulture do kulture) in ki nam to, kar je za nas resnično, šele konstruirajo. Tako imamo vedno znova opravka s kulturnimi konvencijami (znaki), preko katerih vstopamo v simbolno konstruirano resničnost. Kulturni kodi so tako v bistvu prazni znaki, ki se nanašajo na karkoli zunaj samih sebe in, kot pravi Barthes, se japonske kulturne konvencije, za razliko od drugih kultur, tega tudi zavedajo in delujejo kot prazni znaki. Medtem pa je zahodna kultura strukturirana okoli znakov, ki merijo na neko »bistvo«, »izvor« ali »resnico«.

V 19. in zgodnjem 20. stoletju so svastiko uporabljali za identifikacijske namene, avtor Rudyard Kipling jo je uporabljal kot svoj logotip, med prvo svetovno vojno je ameriška 15. pehota vzela svastiko za svoj simbol. Prav tako je Ameriški dekliški klub svoj mesečnik poimenoval Svastika. Kljub temu, da so se ta mladoletna dekleta iz kluba borila, da bi svastika ostala njihov zaščitni znak, sta jih premagali ideologija nacizma in rasizma. (Heller 1995, 81) Razni klubi so opustili rabo simbola svastike, potem ko se je kompromitiral z nacizmom. Imena, logotipe in dekoracije s svastiko so začeli spreminjati, saj se pomena svastike ni smelo interpretirati (Levy 2001, 92). Še veliko preden so se pojavili nacisti, so svastiko za svojo vzeli Bavarski prostovoljci (*Bavarian Freikorps*), ilegalna paravojaška skupina, ki je želela ovreči Weimarsko republiko in zavladata. Kasneje jo je, kot bomo podrobneje obravnavali, za svojo vzel Adolf Hitler kot simbol »zmage arijske rase« in jo za vedno zaznamoval (Heller 1995, 81–2). Malcolm Quin (1994) priznava, da je dejansko lahko katera koli ikona 'desimbolizirana', medtem ko je nacistična svastika izjema. Ta ne more biti in niti ne sme biti preimenovana ali resimbolizirana. Saj že Adolf Hitler sam v knjigi *Mein Kampf* pravi, da je svastika vedno bila in vedno bo antisemitska. Tudi vsaka sodobna uporaba

³ Ferdinand de Saussure pravi, da jezik razumemo kot sistem znakov, znak izpostavi kot temeljno enoto jezika, ki nosi govorcem razumljiv pomen (Stanković 2006, 55). Znak je sestavljen iz označevalca (podoba znaka) in označenca (miselna predstava, na katero se nanaša) (Fiske 2005, 57). De Saussure nadaljuje, da je lahko nek označenec označen s katerimkoli označevalcem, kar pomeni, da beseda ni ime stvari, temveč povsem arbitraren niz glasov, ki bi lahko bil tudi drugačen. Torej, noben znak nima pomena kar sam po sebi, vendar je smiselne šele v neki širši mreži znakov, ki imajo drugačne pomene. (Stanković 2006, 55–6).

simbola je za vedno zaznamovana z zločini, ki jih predstavlja. Tako je izmed vseh simbolov, ki jih je človek ustvaril, prav svastika najbolj kontradiktorna.

3 Džainizem in svastika

3.1 Džainizem

Džainizem je religija, ki izhaja iz Indije. Ne pozna Boga Stvarnika, saj meni, da je kozmos neustvarjen, večni in podvržen krogom vzpenjanja in propadanja. Ime je religija dobila po ustanovitelju *Jini* (Džini), kar pomeni zmagovalec. Enači se tudi z besedo *tirthankara*, kar dobesedno pomeni »izdelovalci brodov« ali drugače »utiralci poti, znanilci odrešenja« (Eliade 1996, 57). *Džine* ali *tirthankare* so verski učitelji, ki po verovanju džainistov s premagovanjem *samasare* (neskončni krog rojstev in smrti) dosežejo razsvetljenje in vsevednost. Bilo jih je 24. Džainistična verska skupnost je sestavljena iz štirih delov: iz asketk, asketov, laikinj in laikov. Takšno ureditev naj bi uvedel prvi *džina* Rišabha, utrjevalo pa jih je naslednjih 23 *džin*. Velik del džainističnih nauk se namreč ukvarja z naravo duše in njenim osvobajanjem iz vezi. Verjamejo, da ima vsako živo bitje dušo, ki je ujeta v *samsaro*. Ta po džainističnem verovanju trpi, kadar telo, v katero je utelešena, uživa srečno življenje. Kajti takšna duša ne pozna svoje prave narave, to pa je vsevednost in popolna blaženost. Ko ta ideal doseže, se sprosti iz *samsare*, postane odrešena duša ali *arhat* in ni več podvržena reinkarnacijam. Karma⁴ je tista, ki dušo drži ujeto v *samsaro*, ker ji zastre vednost o njeni čisti naravi in jo zapleta v neskončen krog dejanj in odzivov na dejanja. Duša se znova in znova reinkarnira, da bi se znebila nakopičene karme, hkrati pa si jo skozi življenje nabira vse več. Tako džainisti s svojimi čaščenji in praznovanji nadzorujejo vrsto in količino karme, ki jo je pritegnila duša (Salter 2008, 165–78). Temelj filozofije džainizma je ahimsa. Ahimsa je temeljno vedsko⁵ načelo nenasilja, ki že tisočletja predstavlja najvišjo vrlino (Črnič 2005, 31). Prakticirati ahimso pomeni nenasilje ne le do ljudi, ampak so vseh živih bitij (Valley 2006, 87). Celo z najmanjšimi živimi bitji morajo džaini delati z veliko, sočutno, univerzalno ljubeznijo (Kendra 2003, 197). Poleg tega so nesprejemljive tudi žaljive misli in sovražni govor. Vsi pripadniki te vere delijo skupno identiteto, ki ima korenine v starodavni etiki sočutja in discipline. Ideal je odrekanje vsemu (world-renouncing religion) (Valley 2006, 87),

⁴ Karma dobesedno pomeni delovanje. Nanaša se na posledice posameznikovih dejanj in je vesoljni zakon vzroka in posledice. Na podlagi posameznikovih dejanj določa potek življenja in obliko njegove naslednje reinkarnacije. (Črnič 2005, 209)

⁵ Vede so množica starodavnih svetih spisov, ki so zapisani v sanskrtu in predstavljajo temelj tradicionalne indijske civilizacije (Črnič 2005, 213).

džainizem je prežet s pesimizmom in zavračanjem življenja. Kar je za džainizem značilno, je panpsihizem. Vse, kar na svetu obstaja, ima dušo. Ne le živali, marveč tudi rastline, kamni, vodne kapljice itd. Prav zato Eliade (1996, 58) pravi, da je videti paradokсно, »da nauk, ki zagovarja panpsihizem in oznanja absolutno spoštovanje življenja, tako docela prezira človeško življenje in ima za najplemenitejši vzor samomor s postom.«

Zgodbo ustanovitelja džainizma so teoretiki sestavili iz legende in sedanje tradicije in ima nekatere podobnosti z zgodbo Bude. Okoli leta 540 pr. n. š. se je rodil Vardhamana, ki je 42 let kasneje postal najmočnejši nasprotnik takrat starajočega se Bude. Bil je, tako kot Buda, pripadnik kšatrijske kaste (aristokratska vojaška kasta), kljub vsemu je globoko v sebi čutil željo po asketizmu in doseganju duševne osvoboditve. Ko je dopolnil 30 let, je zapustil ženo, hči in ostalo družino, ter odpotoval peš brez vsega, na sebi je imel le predpasnik. Kmalu je spoznal skupino asketov, ki so sledili učenju Parshve⁶ in jih kmalu tudi zapustil ter se odpravil v hribe, kjer je našel osamo in dosegel stanje misli in duha, znano kot *kevala*. Budisti takšno stanje imenujejo *nirvana*. Po doseženi *kevali*, je Vardhamana zapustil hribe in poučeval svojo doktrino še 30 let. Ko je menil, da je njegovega poučevanja konec, je v luči samoodločbe in samo-odgovornosti določil čas in kraj svoje smrti ter se postil do smrti. Po dosegu *kevale* je dobil ime Mahavira, Veliki Heroj, ter naziv Jina. Od tod tudi ime religije – *jainism* oz. džainizem (Maxwell 1998, 191–3). Med Budo in Mahaviro so še določene podobnosti. Oba sta bila verska reformatorja, ki sta kritizirala versko tradicijo in z njo radikalno prekinila. Ločita pa se po temperamentu in njunih naukih. V nasprotju z budizmom, se džainizem ni pričel s pridiganjem Mahavire, saj je bil »zadnji izmed pravljíčnega niza *tirthankar*«. Za njegovo učenje je značilno zanimanje za strukture narave. Čeprav zanika obstoj boga, ne zanika obstoja bogov (Eliade 1996, 57).

Smrke (2000, 77–8) poda tezo, ki pravi, da sta se na začetku klasičnega obdobja hinduizma pojavili dve heterodoksiji. S tem izrazom se označuje nastalo versko alternativo, ki se razloči od matične religije. To sta bila budizem in džainizem. Džainizem za razliko od hinduizma zavrne kaste, hinduistične bogove in žrtvene obrede. Džainizem pa se je že zelo zgodaj razcepil na glavni ločini: švetambare in digambare. Vallely (2006, 100) pravi, da je bila shizma posledica geografskih in lingvističnih razlik in ne toliko razlik v sami doktrini.

⁶ Parsva je bila skupina, katere člani so imeli štiri osnovna načela: živeti brez nasilja, govoriti resnico, ne krasti in živeti brez kopičenja bogastva, materialnih dobrin (Maxwell 1998, 191-2).

Švetambare so razširjeni v južni Indiji, digambare v severozahodni Indiji (Salter 2009, 165). Imena ločin nakazujeta, kako so asketi oblečeni. *Ambar* v sanskrtu pomeni oblačilo, *svet* pomeni belo. Torej so švetambare tisti, ki nosijo bela oblačila. *Dig* pa se nanaša na glavne štiri smeri. Digambare so tisti, katerih oblačilo so samo štiri strani oz. oblačilo iz zraka. Zato tudi menihi te veje džainizma ne nosijo oblačil. Za ženske pa ni sprejemljivo, da bi bile »oblečene v nebo«, zato digambare, v nasprotju z švetambare, ne priznavajo ženskega doseganja odrešitve. Džainistični menihi se držijo strogega asketizma, saj želijo da bi bilo njihovo življenje ali njihovo naslednje rojstvo, zadnje. S sprejetjem asketske iniciacije posvetijo svoje življenje duhovnemu napredovanju ter se s tem odrečejo svetnim stvarjem in početjem. Asketi vsa živa bitja zelo cenijo in zato ves čas hodijo bosih in nežno pometajo tla pred seboj, da ne bi pohodili in ubili kakšne žuželke. V deževnem obdobju sploh ne potujejo, ker je veliko večja možnost, da bi poškodovali bitja. Švetambarski asketi nosijo pred usti ščitnike iz tanke tkanine, da ne bi poškodovali bitij v zraku. (Ibid., 184). Prav tako po sončnem zahodu ne smejo nikamor, saj bi sicer lahko ubili kakšno drobceno žival. Za vse vernike in menihe veljajo načela: *ahimsa* (nenasilje), *satya* (resnica), *asteya* (ne kradi), *brahmacharya* (čistost duha in telesa) in *aparigraha* (nenavezanost na zemeljsko lastnino). Načelo nenasilja, *ahimsa* vključuje vegetarijanstvo (vendar ne obvezno), nekateri se odločijo, da bodo vegani. Ahimsa vključuje tudi zavrnitev žrtvenih obredov, ki jih kljub istemu načelu prakticirajo hindujci (Smrke 2000, 82–3).

Džainizem je imel velik kulturni, filozofski, družbeni in politični vpliv v Aziji. Njegov vpliv je bilo možno zaslediti tudi izven meja Indije, na srednjem Vzhodu in v mediteranskih regijah. Ker je dinamična religija, ostaja pomembna tudi v sodobnem svetu, saj odgovarja na družbene in znanstvene spremembe ter novosti. Tako nekateri džainisti sprejemajo modernizacijo, drugi raje ohranjajo uveljavljeno izročilo, kar lahko pripelje do trenj v džainistični skupnosti. Vendar džainisti svoje nauke vpeljujejo v reševanja sodobnih družbenih vprašanj in na tak način opozarjajo sodobno družbo na koristnost njihovega nauka. (Salter 2009, 186–7) Vegetarijanstvo tako povezujejo z zdravim načinom življenja, poudarjajo kulturo strpnosti, se zavzemajo za pravice živali ter zagovarjajo varovanje okolja (Vallely 2006, 101). Približno sto tisoč džainističnih izseljencev se spopada še z dodatnimi izzivi. Džainistični asketi imajo namreč pomembno vlogo v religioznem ravnanju vernikov, vendar ne smejo potovati drugače kot peš in ne smejo zapustiti Indije (Salter 2009, 186–7). Čeprav je v 13. stoletju džainizmu grozil zaton (Eliade 1996, 140), tej religiji danes sledi od

10 do 12 milijonov ljudi, razširil se je tudi daleč izven Indije. ZDA, Velika Britanija, Kanada in vzhodna Afrika imajo opazne skupnosti džainistov.

3.2 Svastika v džainizmu

Svastika v džainizmu simbolizira mir ter blaginjo in štiri možne inkarnacije: človeško, živalsko, nebesno ali pekleno bitje. Je eden izmed najbolj svetih simbolov. Džainizem daje simbolu večji pomen kot hinduizem. Svastika je simbol sedmega izmed 24 džin, *Tirthankare Suparsve*. V vseh džainističnih templjih ter svetih knjigah je prisotna svastika, prav tako se obredi začno in končajo z izdelovanjem enakokrakega križa s konci obrnjenimi v desno. Med obredom večkrat s simbolom obkrožijo oltar, tako da okoli oltarja na tla polagajo riž v obliki svastike. Prav tako pred svete objekte v templjih na prgišče suhega riža na posebnem krožniku vrišejo simbol svastike. Nato na simbol položijo darove, pogosto so to suho sadje, kakšni priboljški ali kovanci (Salter 2008, 183). Tako so v Indiji leta 2001, ob 2600-ti obletnici rojstva Mahavirija tudi izdelali kovanec za 100 rupij, na katerem je bila upodobljena svastika. Maxwell (1998, 209) razlaga, kako je simbol svastike v džainizmu sploh nastal. Džainisti pri meditaciji roke držijo v pasivni legi meditativne *mudre* (način drže prstov in rok, ki izraža pripravljenost celotnega bitja, da bi se združilo z božanskim (Slovenski veliki leksikon H-O 2004, 671)) in imajo na prsih znak, poznan kot *šrivatsa* in je podoben fleur-de-lys, ki je v kasnejših podobah postal kljukasti križ.

Džainisti na eni izmed svojih spletni strani (www.jainworld.com) razlagajo pomen svojega univerzalnega simbola, ki vsebuje svastiko, tri pike in roko. Vsak člen ima višji pomen. Svastika predstavlja gibanje vesolja, presek materialnega sveta in duhovnega sveta, ki v džainizmu opozarja, da se lahko skozi verigo rojstev in smrti (*samsaro*), rodimo v katerokoli od štirih usod: nebesna bitja, ljudi, živali (kar vključuje ptiče, žuželke in rastline) in peklenka oz. negativna bitja. Smisel v džainizmu je namreč osvoboditev iz samsare in ne ponovno rojstvo. Tri pike, ki so prav tako v univerzalnem simbolu džainizma, predstavljajo tri dragulje, načine doseganja duhovne osvoboditve: prava vednost (vedeti, da sta duša in telo ločena ter da je duša tista, ki doseže osvoboditev in ne telo), pravo vero (verovati, da je pričevanje džainistov resnica) in pravo vodenje (izogibati se navezanosti in sovraštvu). Dvignjena roka pomeni stop, beseda znotraj kolesa je ahimsa, kar pomeni nenasilje. Opozarjata, da je potrebno pred dejanji pomisliti dvakrat in tako je človek lahko prepričan, da dejanje ne bo

škodovalo živim bitjem. Kolo znotraj roke pa opozarja, da se bo ob neupoštevanju ahimse, to vrtelo in vrtelo, kot bo tak posameznik neprestano ujet v krog rojstev in smrti (samsaro).

V džainizmu imajo velik pomen rituali in festivali, ki imajo namen vtisniti osnovna religijska načela. Vsakdan džainista je prepleten z rituali. Tako je idealen začetek dneva častiti *Džine*, se jim prikloniti in prižgati luč ali svečo pred njimi. Je več načinov čaščenja ali *puje*. Nekateri pripadniki džainizma sploh ne verjamejo v čaščenje podob *Džin*, zato meditirajo in tiho molijo. Spet drugi podobe *Džin* kopajo, kar simbolično pomeni kopanje novorojenega *Tirthankaro*, ki ga opravljajo bogovi. Vendar kot opozarjajo nekateri je meja med simbolizmom čaščenja džainistov in vraževerjem zelo tanka. Tako nekateri zavračajo kakršnokoli čaščenje, kot razlog navajajo razum. Ampak džainisti pravijo, da prav noben izmed *Džin* ni imel nadnaravnih sposobnosti, vsi so lepo peli in znali z besedami ter pomagali tistim, ki so jih častili do spoštovanja vrednega stanja mišljenja. Najpomembnejši praznik džainistov je *Parjusana Parva*, ki traja 8 dni. V tem času se postijo in izvajajo razne verske aktivnosti. To je obdobje kesanja za dejanja storjena v preteklem letu in zmernosti, ki pomaga opustiti nakopičeno karmo. Zmernost pomeni tudi kontrolirati željo po čutnih užitkih, ki je neke vrste trening za preprečevanje nalaganje nove karme.

4 Svastika in nacizem

4.1 Nacizem

V tem delu bom na kratko predstavila nacizem in podrobneje pogledala rituale in simbole nacizma⁷. Nacizem je nemška oblika fašizma ali drugače rečeno političnega totalitarizma. Fašizem je skupen izraz za »ideologijo, doktrine, politična gibanja in stranke, za določeno zvrst političnega vedenja in politične prakse, pa tudi za politične sisteme in države, v kateri se kažejo izrazito protidemokratske, totalitarne in avtoritarne težnje. Skrajni nacionalizem je prav tako značilnost fašizma« (Južnič 1981, 265). Nemški fašizem, ki si je nadel ime nacionalsocializem, pogosteje je v uporabi nacizem, je vrsta fašizma, ki se je naglo razširil po prvi svetovni vojni in prišel na oblast ter uveljavil svoj politični režim (Ibid., 266). Uvajati ga je začela Nemška delavska stranka leta 1919, ki je bila kasneje preimenovana v Nacionalsocialistično delavsko stranko Nemčije (NSDAP – *Nationalsozialistische Deutsche Arbeitspartei*). Adolf Hitler jo je prežehl z ideologijo nacizma. Po neuspešnem münchenskem puču leta 1923 (s katerim je nastajajoča nacistična stranka želela ovreči bavarsko vlado), je bila stranka dve leti prepovedana. Adolfa Hitlerja so aretirali, dobil je pet let zapora, odsedel je le 13 mesecev. V tem času je napisal *Mein Kampf* (Moj boj), ki je v kasnejših letih postal bistven del ideologije nacizma (Ibid., 303). V puču je bilo ubitih 16 Hitlerjevih privrženecv, ki so postali vodilni del mučenikov, ki so jih kasneje slavili (več o tem v poglavju 4.4). Kasneje si je stranka na oblast prizadevala priti po legalni poti. Leta 1933 pa je bil njen vodja,

⁷ Številni sociologi religije so nacizem obravnavali kot civilno, sekularno ali politično religijo, saj gre za vero v nekaj sakralnega, voditelj (v primeru nacizma Hitler) je viden kot odrešenik in ljudje, ki mu sledijo, so njegovi verniki. Civilna religija je na specifičen način reducirana in selekcionirana religija. Temeljne družbene institucije, vrednote in norme neke države so legitimirane z vsebinami in oblikami, na katere je religija reducirana. Njeni nosilci so družbene in nacionalne institucije, naslovniki so ljudje kot državljani in/ali pripadniki nacije (Flere in Kerševan 1995, 148) oz. v primeru nacizma, rase, ki pa naj bi bila zbrana v enotni državi, tretjem rajhu. Civilno religijo lahko vidimo kot sklop predstav, ritualov in simbolov, ki integrirajo neko nacionalno skupnost. Religiozno predstavljajo in uresničujejo identiteto, ki neko skupnost v zavesti njenih pripadnikov razlikuje od ostalih. Gre za nov način obstoja religioznega v družbah. Prihaja do sakralizacije naroda, religizacije nacionalnega. Narodno religiozno se tako pojavlja kot absolutno, lastni narod in lastna narodna identiteta se brezpogojno poudarjajo kot najvišje vrednote (Ibid., 194). Lahko bi rekli, da se je taka sakralizacija v primeru nacizma dogajala brez uporabe posebnih religioznih kategorij določene cerkve, čeprav so bili Hitler in večina nacistov krščanske veroizpovedi.

Adolf Hitler, imenovan za kanclerja (ko je 23. marca katoliški »center« v Reichstagu glasoval in izglasoval Hitlerja za kanclerja). Stranka je tako utrdila oblast in po letu 1933 postala tudi edina stranka v takratni Nemčiji, saj so leta 1933 nacionalsocialisti dobili 44 odstotkov vseh glasov na volitvah in prepovedali ostale stranke. To je verjetno prvi in, upamo lahko, da tudi zadnji primer fašizma, ki je na oblast prišel z večinsko parlamentarno in demokratično podporo (Ibid., 304). To dejstvo kaže zmožnost nacistov, da so mobilizirali ljudi kot »Hitlerjeve sledilce« iz prav vseh poklicnih skupin, iz vseh družbenih razredov, ne le delavskega (Mühlenberg 1999, 15).

Zasnove nacizma so se oblikovale po porazu Nemčije v prvi svetovni vojni. V državi je namreč vladala brezposelnost, militarizem, razočaranje in visoka inflacija (Slovenski veliki leksikon H-O, 685). Ker je v državi nastopila kriza, je Hitler to hitro izkoristil. Ljudje v času krize potrebujejo konkretne rešitve in nekoga, ki jih bo popeljal iz krize. Hitler jim je ponudil rešitve in se povzpел na vrh nemškega totalitarizma. Nacizem je bil prežet z antisemitizmom in pangermanizmom. Hitler, vodja nemškega rajha, je želel novi družbeni red, razširitev nemškega sveta in primat arijske rase nad vsemi rasami. Nacizem je sprožil tudi drugo svetovno vojno, v kateri pa je bil poražen (Ibid.) Hitler je ob koncu vojne skupaj s spremljevalko Eva Braun naredil samomor (Ibid., 50).

Bistven del ideologije nacizma je bil tudi rasizem, kar se je kazalo v poudarjanju »čiste rase« in posledičnim degradiranjem tistih, ki v to skupino niso spadali. Kot pravi Južnič (1981, 292) je v nemškem nacionalsocializmu »vladala obsedenost s tem vprašanjem«. Tisti, ki so v nacističnem pogledu najbolj kvarili »čisto raso« so bili Židje. Antisemitizem je tako v nacizmu imel specifično vlogo, uporabljen je bil kot nekakšen instrument za barbarizacijo Nemcev, ki je bila potrebna, da bi se nacionalsocialistični politični cilji opremili s fanatizmom in skrajno grobstvo. Antisemitizem je bil kot dokaz, da so Nemci, če so rasno čisti, res superiorni.

4.2 Tretji Rajh – umetna množica

Na tretji Rajh bi lahko aplicirali Freudovo teorijo o umetnih množicah. Sam primerja dve visoko organizirani, trajni, umetni množici: cerkev in vojsko. Za obe je potrebna zunanja prisila, ki ju varuje pred razpadanjem. Freud (2007, 274–7) pravi, da te praviloma ne vprašajo, ali želiš v takšno množico vstopiti, poskus izstopa iz nje pa je ponavadi strogo kaznovan ali

vezan na določene pogoje. Prav tako je bilo pod Hitlerjevo vladavino, ko so njegovi nasprotniki končali v koncentracijskih taboriščih ali padli pod streli. Stalno prisotna grožnja (tiha ali jasno izražena), ki jo je produciral Hitler, je ljudi prisilila, da so se pokorili zahtevam in tvorili množico. Tako v cerkvi kot v vojski poglavar ljubi vse posameznike v množici, vse kar od posameznika poglavar zahteva, izhaja iz te ljubezni in ni dvoma, da je vez posameznika s poglavarjem tudi razlog vezi posameznikov med seboj. Posamezniku te izdatne čustvene vezi v dve smeri omejujeta njegovo osebnost in tako je posameznik v množici nesvoboden.

Pečjak (1994, 25–8) o 20. stoletju govori kot o stoletju množic. Številne so se namreč pojavile po koncu prve svetovne vojne tako v Nemčiji kot v Rusiji in drugje. Kot enega izmed razlogov za vznik toliko množic, Pečjak navaja družbene krize. Te so torej generator množic, v katerih pa individualne lastnosti izginejo, saj se občutki in misli ljudi usmerijo v isto smer. Zavest, da »sem tukaj jaz in tam oni« popusti, obstajali naj bi samo še mi. Prav zato naj bi se množice vedla enotno, kot ena oseba. Takšno poenotenje privede do razosebljenja. O človekovem cenzorju, poimenovanem jaz, je pisal tudi Freud. Jaz v množici po pričanju Freuda popusti. Pečjak (1994, 44–9) dalje razlaga, da k razosebljanju spodbujajo napisi in gesla, ki poudarjajo enotnost. Nemški manifestanti so v začetku 30. let glasno vzklikali: »*Ein Reich, ein Volk, ein Führer!*« (ena država, eno ljudstvo, en vodja) in pri tem izvajali razne ceremonije, kot je dviganje rok, korakanje z dvignjenimi zastavami, hoja z baklami. Tudi podobne obleke, še posebej uniforme, spodbujajo k razosebljanju. Tako so nacistične jurišne skupine imele enotne uniforme, saj je Hitler v delu *Mein Kampf* zapisal: »Obleči jih enako in zmanjšale se bodo razlike v vedenju.« Herman Rusching je bil nacist (v Hitlerjevo stranko je stopil 1932), v svoji knjigi *Pogovori s Hitlerjem* trdi, da se je s Hitlerjem večkrat srečal in pogovore z njim ovekovečil v tej knjigi. Tako navaja Hitlerja, ki je spregovoril o množicah:

Ko se mi je posrečilo spraviti v gibanje največje ljudsko zbiranje vseh časov, je vse slonelo na tem, da nisem nikdar ničesar naredil zoper življenjske zakone in občutke množice. /.../ Množica ima kaj preprosto miselno in čutno shemo. Kar se ji ne prilega, jo vznemirja. Le če se oziram na njene življenjske zakone, jo lahko obvladam. /.../ Množico sem sfantaziral, da bi jo lahko napravil za orodje svoje politike. Jaz sem množico prebudil. Jaz sem jo dvignil nad njo samo, dal sem ji smisel in neko funkcijo. /.../ Kadar pristopim k množici z razumnimi razlogi, me ne razume. Toda ko v njej prebudim ustrezne občutke, tedaj sledi parolam, ki jih nastavljam jaz. (Rusching 1987, 171–2)

4.2.1 Mit voditelja

Eden od vidikov razosebljanja je tudi posameznikova identifikacija z voditeljem in skupino. Eden prvih, ki je pisal o identifikaciji, je bil Freud. Na kratko: v družini otrok reši svoj zgodnji konflikt usmerjenosti libida na mater oziroma očeta z identifikacijo s staršem istega spola. Z uspešno identifikacijo se otrok socializira, saj sprejema moralne standarde in posnema vedenje svojega starša. Erich Fromm in Wilhelm Reich sta razvila teorijo prenosa Freudovega stališča na političnega vodjo. Odnos med državljanom in voditeljem naj bi bila mešanica strahu in občudovanja ter pokornosti in posnemanja. Posameznik se tako identificira tudi z idejami in političnim gibanjem, ki ga predstavlja vodja. V množici pa se občutek enotnosti z voditeljem poglobi, pri čemer imajo posebno vlogo govorniki, ki so ponavadi voditelji sami. Poleg tega je v kriznih in negotovih razmerah potreba po identifikaciji še večja in tako karizmatični vodje lažje pridejo na oblast. Velikonja (2003, 17–25) govori o mitu voditelja, za kar navaja dvojno vpetost subjektivnih in družbenozgodovinskih dejavnikov. Nekateri avtorji prepoznajo v mitu voditelja bistvo različnih totalitarizmov. Zgodovinske študije govorijo o skoraj popolni privrženosti večine prebivalstva svojim voditeljem v določenih obdobjih. Tako je bilo na vrhuncu popularnosti leta 1940 okoli 90 odstotkov Nemcev tudi *führerjevih* vernikov. Tega ne gre pojasniti zgolj s konformizmom ali nasedanjem milijonov privrženecv propagandi, Hitler je dobival popularnost in legitimnost na plebiscitarnih aklamacijah, obredih in množičnih prireditvah (o čemer bo več govora v naslednjem poglavju). Ljudje so voditeljem pripisovali mitske značilnosti, ki so povzdigovalе njihovo izjemnost in priljudnost (Ibid., 18). Taylor (1981, 507–11) celo pravi, da je Hitler pridobil del svoje karizme in statusa skozi prilaščanje mesijanskih lastnosti Kristusa. Hitler se je ljudem predstavljal kot heroj, kot politični rešitelj svojih ljudi in vodja nemškega ljudstva (*Volk*), dobil je status mesije. Poleg tega so Hitlerja privrženeci imeli za *od Boga poslanega voditelja, najčistejšo utelesitev nemškega značaja, rešitelja Nemčije, preroka, sijoč simbol nemške želje po svobodi* itd. (Velikonja 2003, 19). Družbenozgodovinski faktorji nastanka mita voditelja so manj razvita demokratična tradicija, težnja po koncentriranju moči, učinkovit propagandni aparat, množična podpora, ohranjanje in obujanje starih mitskih stalnic v novih preoblikah in verski vidik (Ibid., 21–3). Prav vsi dejavniki (subjektivni in objektivni) so bili prisotni v takratni Nemčiji, tako so bile okoliščine idealne za karizmatičnega voditelja.

4.3 Rituali in simboli v nacizmu

Ritualni in simboli v nacizmu so imeli velik pomen. Z obredi in drugimi načini nagovarjanja množičnih čustev je mogoče energijo arhetipov (o katerih smo govorili v poglavju o simbolih) usmeriti tako, da se ljudje pripravijo do kolektivne akcije. Jung (2003, 81) pravi, da so nacisti to dobro vedeli in se sklicevali na različice nemških mitov, da bi pridobili ljudstvo in deželo podredili svojim ciljem. Po mnenju Taylorja (1981, 504) so nacistični rituali predstavljali bistvene forme ideološke uprizoritve in ojačanja. Ideologija nacistov, pravi, je temeljila na nebuloznih konceptih kot so 'čutiti in verjeti', ki so bili določeni s pomočjo prezentacij ritualiziranih političnih obredov, kjer so mehanizmi 'masovne sugestije' jasno prišli na dan. Tako sta simbol in politični ritual z ideološko prezentacijo predstavljala mistifikacijo resničnih socialnih, ekonomskih in političnih nasprotij med družbenim slojem, ki je pomenila osnovo nemške fašistične množice. Taylor skozi analizo nacističnih političnih zborovanj pokaže, da pri le-teh ne gre le za »neracionalno laskanje in deifikacijo Hitlerja, ampak bi ta zborovanja morali videti kot osnovno komponento ideološkega sistema, ki se je zavestno izražal v 'misterijih' mita in simbola.« (Ibid., 505) Na ogromnih nacističnih zborovanjih so imeli posebno vlogo mladi. V večini totalitarizmov se daje poseben pomen prav mladini, tako so tudi v nacizmu mladi igrali glavno vlogo na zborovanjih, kjer so pripravljali posebne točke. Na teh ritualih so bili prisotni prav vsi, od revežev pa do visokih državnih uradnikov. Vedno je bila prisotna tudi vojska, kot neke vrste grožnja. Pomembni so bili tudi Hitlerjevi govori. Ta je 24. februarja leta 1920 prvič govoril zbrani množici in dosegel velik uspeh. Kmalu je odkril, da lahko s svojimi entuziastičnimi, z emocijami nabitimi govori ter ostrimi kretnjami vpliva na množice.

Prisotnost in poudarjanje določenih simbolnih entitet, kot so zastava, *Fürer* (vodja, Hitler) in *Volk* (nemško ljudstvo), so skozi obujanje misterijev t.i. svete zgodovine⁸ na političnih zborovanjih v nacizmu imela specifičen pomen za nacionalsocializem. Za primer podajmo praznovanje 9. novembra, ko je Hitler in njegova partija obujala spomine na 16 članov partije, ki so v Münchenskem puču leta 1923 izgubili življenje. Tako so poraz iz leta 1923 preobrneli v predpogoj za zmago leta 1933, ko so nacisti imeli polno oblast. Taylor (1981, 507–11)

⁸ Hitler je praznike, ki so v Nemčiji imeli dolgo in trdno kulturno tradicijo, vzel za svoje in jih uporabil v propagandne namene svoje stranke. Primer je praznik na 16. marca, ki je bil tradicionalno dan žalovanja za žrtvami, ki so padle v prvi svetovni vojni. Hitler je praznik na 16. marca praznoval kot spomin na herojska dejanja nemških vojakov, padlih v vojni. (Taylor 2009, 506)

razlaga, da je obred 9. novembra z vsemi simboli in rituali pomenil ponovno vstajenje mrtvih. Najmočnejši simbol tega rituala je bila krvava zastava (*Blutfahne* – rdeča zastava z belim krogom v katerem je bila svastika), ki je bila okrvavljena s krvjo padlih 9. novembra in so jo pokazali le na ritualu 9. novembra in v Nürnbergu na dan *Reichsparty*. Dalje Taylor pravi, da je zastava v bistvu alegorija krščanskega križa, še posebej v prikazovanju le-te kot zgodovinskega zveličanja naroda. Tako kot krščansko razpelo izhaja iz čudodelnega pomena originalnega križa iz Golgote, tako je *Blutfahne* projicirala pomen in moč na ostale zastave skozi sveto kri. Kri padlih je, prav tako kot Kristusova kri, pomenila preobrazbo. Bila je simbol večnega življenja padlih in zastavo so nosili novi nacionalsocialisti, ki bodo tako okrepljeni s krvjo umrlih. Bila pa je tudi simbol reprodukcije in okrepitve nemškega ljudstva (*Volk*) ter metafizične transformacije Nemčije v tretji rajh ali, kot pravi Quinn, simbol paradoksalne vrnitve v prihodnost. Tako je svastika postala bistvena okrepitev mitologije nacizma, predstavlja pa globok zgodovinski izraz nemškega ljudstva, saj je svastika ali drugače imenovana sončno kolo, predstavljala sonce in svetlobo, rdeče ozadje na zastavi pa kri in ogenj (Taylor 2009, 510).

4.4 Svastika v nacizmu

Malcolm Quinn (1994, 134) postavi konstrukt svastike v diskurz iz 19. stoletja o nacionalizmu in kasnejše ideje o arijski dediščini. Heinrich Schliemann je v arheoloških izkopavanjih Troje odkril simbole, ki so bili podobni svastiki, kar so kasneje nacisti uporabili za utemeljitev za rasno kontinuiteto ter dokaz, da so prebivalci že takrat bili arijci. Na neprimernost uporabe besede svastika je že v 19. stoletju opozarjal Max Müller. Leta 1880 je namreč Schliemannu poslal pismo, v katerem je izrazil nestrinjanje z uporabo besede svastika izven Indije. Čeprav je Schliemann kasneje umaknil besedo svastika in jo nadomestil z znakom, so svastiko v času Hitlerjeve vladavine videli kot povezavo med Indo-Evropskimi koreninami in nemškim narodom. In vez je dovoljevala projiciranje nacionalističnih občutkov v univerzalni simbol. Svastika je bila uporabljena kot konvencionalen geometrični lik in kot zelo opazen simbol, ki je poudarjal arijsko-nemško povezavo in vcepljal rasni ponos. Nacisti so namreč trdili, da so zgodovinski Arijci njihovi praočetje oz. njihovi predniki in oni so njihovi otroci. Nacisti so prevzeli arijsko teorijo in trdili, da so prvi Arijci bili v Indiji, od

koder naj bi se svastika tudi razširila. Dom prve svastike naj bi bil po migracijski teoriji⁹ dolina reke Ind v Indiji, Perziji in Mali Aziji do Hissarlika, kjer je Schliemann kasneje odkril ostanke antičnega mesta Troja (Heller 2000, 28–9). Se pa nekateri teoretiki ne strinjajo, da svastika izvira iz Indije, ko so jo naseljevali Arijci. Arheološke najdbe pričajo o ostankih civilizacij, ki so v Indiji živele okoli leta 2500 ali celo 3000 pr. n. št. in ki so poznale simbol svastike. Brown (v Heller 2000, 29–30) pravi, da so mnoge simbole, ki so jih Arijci uporabljali, poznali že njihovi predniki, ki so živeli na tem območju.

Nacisti so kasneje izpeljali, da naj bi bil kastni sistem v Indiji ustanovljen, da bi se izognili »rasnemu mešanju«. Hitler je tako v svojih govorih neumorno poudarjal arijsko raso, jo povzdigoval in jo želel »očistiti« vseh ostalih ras, kar je bilo glavno načelo njegove vladavine. Arijci so bili rasa, ki naj bi po Hitlerjevem mnenju zavladata svetu. In vse se je začelo z odkritjem Schliemanna na izkopavanjih v Troji. Sam med svastiko in antisemitizmom ni videl povezave, imel je pa sodelavca, Eugena Burnofa, ki je bil znan antisemit. Povezavo so sprejeli mnogi drugi rasisti iz takratne Nemčije. Svastika pa je bila povezana tudi z okultizmom že veliko prej, preden jo je za svojo vzel Hitler. Okultizem in skrivne družbe so se v Nemčiji in zahodni Evropi najbolj razmnožile v drugi polovici 19. stoletja in začetku 20. stoletja, večina jih je uporabljala simbol svastike. Kulte so vodili karizmatični vodje. Eden najzgodnejših in najbolj vplivnih vodij je bil Guido Von List, rojen na Dunaju, ki je ustanovil Bratovščino Armanen. Ta naj bi izvirala iz germanskega plemena, v kateri je bila rasa visoko razvitih jasnovidnih germanskih duhovnikov in List naj bi bil zadnji preživel te rase. Njegovo najbolj znano delo je *Skrivnost run*, v katerem je zapisal, da je svastika (sam jo je imenoval *fryfos* ali kljukasti križ) osemnajsta runa in je eden najsvetejših simbolov, saj predstavlja sonce. V dejanskem jeziku Run, ki jih je omenjal Tacit 98 pr. n. št., svastika ni omenjena. (Heller, 41–54)

Leta 1899 je Adolf Josef Lanz, znan pod psevdonimom Jörg Lanz von Liebenfels, ustanovil Red novih Templarjev, ki so se predali čistemu rasizmu. Lanz je zasnoval zastavo za svoj red, ki je vsebovala svastiko in modre lilije na zlati podlagi. V letu 1905 je napisal *Ostara*, antisemitski dnevnik, kar je Hitler kasneje veliko prebiral. Kljub temu je Hitler, ko je prišel na

⁹ Po teoriji, ki so jo kasneje za svojo vzeli nacisti, naj bi Arijci, »svetlo-kožni barbari«, migrirali s severa v Indijo in Perzijo ter zahodno proti Grčiji in Rimu. S seboj so vzeli svastiko. Druga teorija je, da so Arijci migrirali proti severu, spet drugi pa trdijo, da Arijci sploh nikoli niso obstajali. (Heller 2000, 27)

oblast, prepovedal Lanzovo *Ostara*. Z nacisti najtesneje povezana ljudska okultna skupina Germanski red (*Germanen Order*) je delovala od 1912 do 1922. Od te skupine so nacisti najverjetneje svastiko tudi posvojili, čeprav Hitler sam pravi drugače, obstaja pa tudi več teorij, ki jih na kratko obravnavam kasneje. Voditelji in pripadniki skupine so bili prav tako antisemiti, imeli so razne ceremonije, ki so jih kasneje od njih prevzeli nacisti. Med prvo svetovno vojno pa je svastiko uporabljala militantna nemška skupina mladih vojaških oficirjev, poimenovana *Wandervogel*. Po porazu v prvi svetovni vojni so se mnogi veterani združili v skupine, imenovane *Freikorps* (Svobodni korpusi) ali *Stahlhelm* (Jeklene čelade), posvečene bojevanju za domovino. V znanem napadu Ehrhardt Brigade leta 1919, za katerega jih je najela nemška vojska, so nosili jeklene čelade z vtisnjenim kljukastim križem. Ker je bil kljukasti križ tako popularen med okultisti, ki so imeli podobno vizijo kot nacisti, ga je za svojega vzela tudi Nemška delavska stranka (1918), ki se je 1920 preimenovala v Nationalsocialistično nemško delavsko stranko. (Heller 2000, 51–60) Od tod dalje, pravi Heller, je resnica, kaj se je s svastiko dogajalo, zamegljena.

Adolf Hitler je v delu *Mein Kampf* sam podal teorijo o tem, kako je svastika postala simbol nacizma. Hitler se je namreč zavedal, da potrebuje on in njegova stranka nek simbol, ki ga bo razlikoval od ostalih skupin, strank. Želel je simbol, ki bi bil blizu množicam, ki bi jih pritegnil. Hitler tako trdi, da je simbol svastike ali *Hakenkreuz*, kot so ga sami imenovali in ga uporabljali nacisti, oblikoval sam. Prizna pa, da je »nek zobozdravnik iz Starnberga izdelal precej dober osnutek, ki je bil sicer podoben mojemu, a je imel napako, da je narisal svastiko z usločenimi kraki na belem krogu.« (Hitler 2007, 451) Ta zobozdravnik je bil Dr. Friedrich Krohn, ki naj bi se je zavedal, da v budizmu svastika predstavlja srečo in dobrobit. Gonzales (1997a) sicer pravi, da je več teorij, kako so nacisti prišli do svastike. Kot prvo omenja zgoraj opisano. Kot drugo pa navaja (Gonzales 1997b), da je Hitlerju svastiko predlagal Karl Haushofer, ki je bil poklicni vojak in je veliko časa preživel na Japonskem. Njemu gre pripisati pomoč pri sodelovanju Nemčije z Japonsko. Ko je Haushofer poučeval na univerzi, je bil njegov najljubši učenec Rudolf Hess, ki je poznal Hitlerja in ga Haushoferju tudi predstavil. Po Hitlerjevem vzponu na oblast je prav Haushofer skrbel za dobre odnose z Japonci. Ker je na Japonskem svastika pomemben simbol, naj bi preko Haushoferja prišel v Nemčijo.

Heller (2000) pravi, da je bila svastika znamenje, skozi katero se je množica videla kot starodavna skupnost, kot *Volksgemeinschaft* in tako so skozi svastiko nacisti kolonizirali

vizualni svet, prav tako kot so okupirali teritorij. Quinn (1994, 104–5) gre še dalje, ko analizira film Leni Riefenstahl *Triumph volje* (*Triumph des Willens*), v katerem sta glavna akterja Hitler in svastika. V filmu namreč Rudolf Hess, namestnik *Führerja* (voditelja) izjavi: »Hitler je Nemčija in Nemčija je Hitler.« Tako Quinn pravi, da ko Hitlerja ni v filmu, njegovo mesto zavzame svastika, ki, tako kot podoba *Führerja*, postane nekakšna menjalna postaja za osebno in nacionalno identiteto. Transformacija moža v simbol ima religijski prizvok, ki je bil namerno izrabljen s strani vodilnih nacističnih konstruktorjev, kot sta bila Joseph Gobbels in Albert Speer. V filmu Riefenstahlove tako vidimo svastiko na stavbah, na množici zastav, na uniformah, na spomenikih ... Skratka svastika je prisotna skoraj v vsakem kadru.

14. marca 1933 je zastava NSDAP, nacistična zastava s svastiko, že visela ob nemški državni zastavi. 15. septembra 1935 je bila imenovana za izključno zastavo Nemške nacistične države. Zastava je bila rdeča, znotraj je imela beli krog na katerem je bila svastika. Hitler (2007, 452) razlaga: »Kot nacionalsocialisti vidimo naš program v zastavi. Rdeča predstavlja družbeno idejo gibanja, bela predstavlja nacionalistično idejo in svastika predstavlja misijo za boj in zmago arijskega človeka. Predstavlja tudi zmagovite ideje kreativnega dela, katero vedno je in vedno bo antisemitsko.« Zastava je bila prisotna povsod, tako na državnih in vojaških prireditvah, kot na popularnih, zabavnih prireditvah, predstavljala je »rasni emblem germanizma«.

V času Hitlerjeve vladavine je bilo najti več različic istega simbola:

- črna svastika nagnjena za 45 stopin na belem krogu – kot na nacionalni zastavi NSDAP,
- črna svastika nagnjena za 45 stopinj na belem na rombu – simbol *Hitlerjugend* (Hitlerjeva mladina),
- črna svastika nagnjena za 45 stopinj z belo obrobo – naslikana na trupu letal *Luftwaffe* (zračne sile),
- črna svastika nagnjena za 45 stopinj obrobljena z belimi in črnimi črtami na belem krogu – znak nemške vojne zastave,
- pokončna svastika obrobljena s tanko belo in črno črto na belem krogu – osebni vzorec Adolfa Hitlerja, v katerem zlat venec obkroža svastiko,
- majhna zlata, srebrna ali črna svastika (nagnjena za 45 stopinj), ki pogosto leži pod orlom ali jo orel drži,

- črna svastika z ukrivljenimi kraki – simbol SS prostovoljne Panzergrenadier norlandske divizije. (Wikipedia)

5 Primerjava

5.1 Svastika

Kako sploh primerjati simbol, ki je geometrijsko skoraj enak in ima enako ime, pa vendar ima v ideologijah džainizma in nacizma tako različna, nasprotna pomena? V bistvu je svastika protisloven simbol. Kot lik se svastika, ki so jo uporabljali v nacistični Nemčiji, razlikuje od svastike v džainizmu po tem, da je nagnjena oz. da je rahlo zasukana. Medtem ko je v džainizmu svastika raven križ, ki ima zaobljene konce, je nacistična svastika zasukana za 45 stopinj in je bolj podobna x z zaobljenimi konci. V džainizmu je svastika simbol miru ter blaginje in štirih možnih inkarnacij. Je eden izmed najbolj svetih simbolov, ki ga je za svojega vzel tudi sedmi Džina. Med obredi džainisti redno uporabljajo svastiko, ki jo izdelujejo iz zrn riža pred Džino, ko ji darujejo. Nedvomno je v džainizmu svastika pozitiven simbol, prav tako v hinduizmu in budizmu. Tako v budističnih templjih vidimo Budo, ki ima na prsih svastiko, pri hindujcih je obvezna na porokah, tudi doma jo imajo razobešeno, na Kitajskem je svastika znamenje za število deset tisoč, na japonskem se svastika imenuje manji in je prav tako simbol sreče. Ko se je manji pojavil na Pokemon karticah, popularne igre japonskega Nintenda, se je Zahodni svet zgražal in simbol so odstranili. Vendar »včasih, če parafraziram Freuda, manji ni manji. /.../ Včasih je lahko manji, stoletja star religijski simbol sreče in dobrobiti hindujcev in budistov, zamenjan za svastiko.« (*Newsday* v Heller 2000, 148) Tako v Aziji in Indiji svastika nikoli ni dobila pomena, kot ga nosi v poznem 20. stoletju v Zahodnem svetu. Prisotna je bila in je še vedno povsod po svetu, vendar je do prve polovice 20. stoletja ni zaznamovalo prav nič negativnega, kar ji je dalo pozitiven pedigree. Pravzaprav je v vseh okoljih, z izjemo okultistov in nacistov, svastika pozitiven simbol, simbol dobrobiti, sonca ter veselja in prav zaradi moči, enostavnosti in tisočletnega pozitivnega naboja svastike, je simbol prišel v roke antisemitom.

Vendar, kot pravi Heller (2000, 11–15), noben logotip ali identifikacija nekega produkta sama po sebi nista niti slaba niti dobra. Marveč njuna uporaba določi, kako bo dojet. Podobno govori za svastiko. Nacisti so svastiki vtisnili tako močan pečat negativnosti, da še skoraj stoletje po padcu tretjega rajha vliva strah in mržnjo. Težko je verjeti, da lahko kdorkoli povezan s holokavstom, vidi svastiko ne da bi čutil bolečino, ki jo zanj predstavlja. Kljub temu se Heller sprašuje, ali je možno svastiko osvoboditi tega negativnega pečata. Pravi, da bi

za to bilo potrebno dobiti soglasje tako uradnikov kot celotne družbe. Vprašanje je, ali bo simbol sploh še kdaj sprejet v svojem originalnem pomenu. Čeprav nekateri pravijo, da je svastika le neke vrste posoda, ki jo lahko izpraznimo njenih pomenov, se s tem ne gre strinjati. Nacisti so imeli svastiko predolgo v svojih rokah in so jo zaznamovali do te mere, da čas za njeno vrnitev na pravo, prvo pot še ni prišel. Spet drugi pravijo, da je ta spreobrnitev pomena svastike neizogibna, predvsem v namene umetnosti. Umetnik, znan pod imenom Man Woman, je ustanovil organizacijo Prijatelji svastike in na svoji spletni strani prikazuje dela in karikature, da bi končal »svastikafobijo«. V njegovih albumih prikazuje svastiko v vseh možnih kontekstih, od prazgodovine do danes ter na tak način želi povedati, da svastika ni bila le simbol nacistov, ampak so jo za svojo že veliko prej vzele religije, kjer je bila povezana le z dobrim.

Na Vzhodu ima svastika še vedno pozitivne konotacije, medtem ko je na Zahodu slika obrnjena. Primerjava simbola gre le v tej smeri, da sta tako v nacizmu kot v džainizmu križa s kljukicami, medtem ko sta pomena simbolov popolnoma nasprotna, kot je bilo že večkrat omenjeno. Medtem ko je na eni strani uporabljena za čaščenje velikih učiteljev, se na drugi uporablja kot propaganda za najhujše zločine. Čeprav sta simbola enaka (le da je v džainizmu kot križ, v nacizmu pa zasukan za 45 stopinj), sta pravzaprav popolnoma drugačna simbola, saj je njun pomen popolnoma nasproten. Od Schliemannovih izkopavanj v Troji, ko se je svastika začela povezovati z Ariji, bi lahko govorili o dveh povsem drugačnih simbolih. Čeprav so Hitler, njegovi podaniki in njegova umetna množica simbol videli kot za njih pozitiven, danes v Zahodnem svetu pogled nanjo zbuja grozo, medtem ko je prikazovanje simbola ponekod celo kriminalizirano.

5.2 Hitler in Gandhi

Podobno kot svastiko v ideologijah nacizma in džainizma, bi lahko primerjali Adolfa Hitlerja in Mahatmo Gandhija. Oba sta s popolnoma nasprotnimi sredstvi želela doseči svoj cilj. Medtem ko je Hitler uvedel najbolj kruto tiranijo v zgodovini Evrope, njegova dejanja so bila celo vzrok za drugo svetovno vojno, je Gandhi indijsko ljudstvo pozval k boju za neodvisnost z nenavadnim orožjem – nenasilna nepokorščina prebivalstva (Floyd in Hindley 1988, 230). Gandhi je bil pripadnik hinduizma, indijske religije. Zrasel je verujoč v nenasilje, strpnost ter spoštovanje vsega živega. Tako kot večina hindujcev, se je tudi sam bojeval za resnico. Svojo

idejo o *satyagrahi*, moči resnice, je razvil v južni Afriki, kjer je videl, da so Indijci diskriminirani. *Satyagrahi* je po Gandhijevem mnenju obramba resnice, ki zahteva popolno obvladovanje sebe, ker je treba nasprotnika odvrniti od zmote s potrpežljivostjo in naklonjenostjo. To ni le pasiven odpor, ampak stalno pozitivno vzajemno delovanje med nasprotniki, da bi prišlo do končne sprave (Nicholson 1995, 18). Gandhi se je leta 1915 vrnil v Indijo kot narodni junak, saj mu je v Afriki z nenasilnim nasprotovanjem uspelo doseči enakopravnejši položaj Indijcev. Tudi indijske množice so se priključile njegovemu pozivu. Kajti Indija je bila več kot 300 let pod Britanci, ki se niso želeli odpovedati tej bogati koloniji. Indijci so tako začeli organizirati demonstracije in s svojimi telesi zaustavljali promet. Nemočni Britanci so Indijce množično zapirali, vendar brez uspeha. Britanski poveljnik Amritsar je leta 1919 ukazal streljati na množico, kjer je pod streli padlo 400 Indijcev, 1200 jih je bilo ranjenih. Po tem dejanju je Gandhi, ki je zaradi svojih dejanj večkrat pristal v ječi, svoje pripadnike pozval k nepokorščini. Organiziral je vrsto protestov, začel je z gladovno stavko. Britanci so popustili in leta 1947 Indijo razglasili za neodvisno. Država je zaradi muslimanov, ki so zahtevali svojo državo, razpadla na Pakistan in Indijo, kar je Gandhija prizadelo, saj so se začeli indijski muslimani množično preseljevati v Pakistan, hindujci pa v Indijo. Prišlo je do nasilja in Gandhi je z gladovno stavko in osebnim posredovanjem umiril razmere v Delhiju in Kalkuti. Leta 1948 ga je ubil nasprotnik njegovega zavzemanja za sožitje med hindujci in muslimani. (Floyd in Hindley 1988, 230–1) Vendar je Gandhijev nauk ostal živ tudi po njegovi smrti in uspelo mu je, kar Hitlerju ni. Veliko Britanijo je premagal z nenasiljem.

Hitler, popolno nasprotje Gandhija, je svoje cilje dosegal z nasiljem. Hitlerja je ljudstvo izvolilo na volitvah, imenovan je bil za državnega kanclerja, polastil se je še funkcije predsednika države in vrhovnega poveljnika vojske. Tako je imel proste roke za izoblikovanje totalitarne diktatorske države. Pričelo se je sistematično množično pobijanje Judov, ki so jih vozili v koncentracijska taborišča, kjer je življenje izgubilo okoli 6 milijonov ljudi. Vzporedno z nasiljem doma, se je pričelo osvajanje novih ozemelj. Zasedba Porenja, priključitev Avstrije, agresivnim zahtevam je popustila tudi Češkoslovaška. Pakt z Mussolinijem, os Rim – Berlin, mu je omogočila napad na Poljsko brez posredovanja Sovjetske zveze. (Floyd in Hindley 1988, 192–3) To je bil tudi povod za drugo svetovno vojno, v kateri je umrlo 50 milijonov ljudi, večinoma civilistov.

Kljub vsem pobojem, agresiji, napadom in tiraniji Hitlerjeve diktature je bil Gandhi z nenasiljem uspešnejši. V našem kontekstu bi lahko rekli, da se oba voditelja na nek način povezujeta s svastiko. Nacistična Hitlerjeva svastika, je simbol, v imenu katerega je bilo storjenih ničkoliko brutalnih zločinov, pod katerim je padlo milijone nedolžnih ljudi in je tako popolno nasprotje svastike, ki jo na nek način predstavlja Gandhi. Svastika nosi tudi v vseh vzhodnih religijah pozitiven pomen. Čeprav Gandhi pri svojem delovanju ni uporabljal svastike, jo je na nek način predstavljal njegov nenasilen upor proti Britancem, saj združuje osnovni pomen simbola v vzhodnih religijah – delati dobro. Medtem pa je nacistična svastika simbol arijske rase, simbol zločinov in pobojev pod poveljstvom Hitlerja za »zmago arijske rase«.

6 Svastika – prepovedati ali ne?

6.1 Easternizacija Vzhoda

V tem poglavju se na kratko lotim Campbellove teze, da je Zahod podvržen easternizaciji, da so na Zahodu elementi vzhodnih religij našli plodna tla in tako se elementi vzhodnih religij tudi spreminjajo. Prav tukaj se pojavlja problem, saj je svastika, kot je bilo že večkrat omenjeno, v azijskih religijah pozitiven simbol. Ko se te religije pojavljajo na tleh Zahoda, s tem postavljajo dilemo o prepovedi svastike. Problem se je pojavil že s priseljevanjem tujih delavcev v času po drugi svetovni vojni (ki so bili tudi iz Azije in so s seboj prinesli svoje običaje, tradicije, religijo in s tem tudi simbole), z globalizacijo in vsemi njenimi trendi ter stalnim diskriminiranjem imigrantov, ki so v svoji religiji in kulturi videli način preživetja znotraj dominantne kulture (nacije), ki jih je sprejela (Castles in Davidson 2000). Vendar se bom tukaj osredotočila na easternizacijo Zahoda po Campbellu.

Campbell se je, za razliko od mnogih ostalih teoretikov, ki so se veliko ukvarjali z vplivom Zahoda na Vzhodu, v knjigi *The Easternization of the West* (2007) osredotočil na elemente Vzhoda na Zahodu. Campbell razvije Webrov koncept, ki zaobjema ideje in verovanja ljudi, ki se manifestirajo v njihovih svetovnih pogledih ter kulturo razume kot presežen sistem obsežnih svetovnih pogledov. Razvije dva idealnotipska modela kulturne in religijske orientacije. Zahodni tip predstavlja islam, krščanstvo in judaizem, Vzhodni tip pa se vrti okoli zahteve o bistvenem božanskem principu, ki deluje skozi predstave o transmigraciji duš (reinkarnacija) in teži k najvišjemu dosežku – samsari. Tako govori o spreminjajoči se civilizaciji Zahoda, ki se spreminja v nekaj, kar ni več prepoznavno kot Zahod (v formi, kot se je predstavljal skozi večino svoje zgodovine), saj je sedaj veliko bolj podoben Vzhodu, kar se dogaja skozi proces easternizacije. Čeprav Zahod ne bo nikoli predstavljal dejanske Vzhodne civilizacije, če upoštevamo Weberjevo dihotomijo fundamentalnih pogledov na svet – Zahod in Vzhod, je Zahod danes veliko bolj podoben Vzhodu (Ibid., 15–16). Vendar easternizacija ni le pretok blaga iz Vzhoda na Zahod, je entuziazem Evropejcev nad določenimi elementi kulture Vzhoda (kar Campbell dokazuje skozi jogaizacijo Zahoda, rehabilitacijo narave in New Age gibanji). Elementi Vzhoda so zajeli tako popularno kot elitno zabavo, služijo kot navdih umetnikom. Vzhodne vrednote in verovanja tako dejansko vplivajo na življenje Zahodnjakov (Ibid., 22). Velik pritok vzhodnih vrednot je bil posledica tega, da so se

tradicionalne vrednote in verovanja Zahoda znašle v krizi ter so na tak način iskale alternativo.

Torej, Campbell pokaže, da se z easternizacijo Zahoda pojavlja vse več religijskih praks in s tem tudi simbolov vzhodnih religij, ki spreminjajo Zahod in hkrati Zahod spreminja elemente religijskih tradicij Vzhoda. Tukaj se lahko navežemo na naš problem, ki ga bomo podrobneje obravnavali spodaj - z dilemo o prepovedi svastike. Z vedno večjim vplivom vzhodnih religij na Zahodu prihaja do problema prikazovanja simbola svastike, katerega prvoten pomen je bil pozitiven in takšen je tudi ostal v azijskih religijah. S Hitlerjevim prevzemom svastike kot najbolj svetega in najmočnejšega simbola v času nacizma, ki še danes vzbuja zgražanja, če se pojavi na javnih mestih (zidovih, plakatih, izložbah, spomenikih, celo na nagrobnih spomenikih), pa se je na Zahodu, predvsem v državah, ki so izkusila gorje druge svetovne vojne, svastika prelevila v simbol zla, pomorov in antisemitizma. Da se svastike na Zahodu še vedno drži zli pomen kažejo nedavne razprave v Evropski uniji o prepovedi avtokratskih simbolov, v katerih je na prvem mestu še vedno svastika (sledijo komunistični simboli).

6.2 Prepovedati svastiko na Zahodu ali ne

Po koncu druge svetovne vojne so na dan pričele prihajati grozote, ki so se zgodile pod režimom Hitlerja. V drugi svetovni vojni, za katero je bil povod napad Nemčije na Poljsko 1. septembra 1939, je sodelovalo 110 milijonov vojakov, umrlo pa je okoli 50 milijonov ljudi, večinoma civilistov. V sistematičnem, množičnem uničevanju Judov (holokavstu) naj bi bilo v koncentracijskih taboriščih predvsem s plinom ubitih približno 6 milijonov ljudi. Poleg Judov so bili žrtve nacistične vladavine tudi Romi, Slovani, homoseksualci, Jehovove priče in drugi nasprotniki nacizma. Grozote, ki so se dogajale v nemških koncentracijskih taboriščih (Oswiecim, Bergen-Belsen, Dachau, Buchenwald, Treblinka) med drugo svetovno vojno, so terjale 11 milijonov žrtev. V koncentracijskih taboriščih so se ujetniki spopadali s pomanjkljivo prehrano in higieno, mučenjem, hudimi delovnimi napori, boleznimi, nemalo jih je življenje izgubilo zaradi hladnokrvnih umorov. (Slovenski veliki leksikon H-O, 309–10)

Pod taktirko Hitlerja in njegovih najožjih sodelavcev je življenje izgubilo ogromno nedolžnih ljudi. Hitler je za svoj simbol vzel svastiko, ki je bila prisotna na zastavah po vsem ozemlju tretjega rajha. Kot pravi Quinn, je v filmu Triumf volje Hitlerja svastika celo zamenjevala, ko

le-tega ni bilo v kadru. Zaradi močne povezave Hitlerja in svastike, je simbol dobil negativne konotacije, ki se jih še več kot pol stoletja po padcu nacistične Nemčije in koncu druge svetovne vojne še vedno čuti, kar priča o moči tega simbola. V Nemčiji je sicer uporaba svastike prepovedana vse od konca vojne, ko je povojna nemška vlada v Bonnu leta 1946 ustavno prepovedala javno uporabo nacističnih simbolov, še posebej svastike. Veliko kasneje pa so prišle pobude po prepovedi svastike tudi iz ostalih evropskih držav. V Združenih državah Amerike, natančneje v zvezni državi Illinois, je sodišče leta 1978 v primeru vas Skokie proti Nacionalsocialistični stranki Amerike odločilo, da neonacisti niso kršili zakonov, ko so na shodu prikazovali svastiko. Sodišče je zavrnilo prepoved, ki je nacistom prepovedovala namerno razkazovanje svastike na shodih, demonstracijah ali paradah. Čeprav je v vasi veliko prebivalcev Judov in celo Judov, ki so preživeli holokavst, je sodišče odločilo, da prvi amandma varuje pravice neo-nacistov pri razkazovanju svastike med protestnim maršem skozi vas. Tako je sodišče zaključilo, da se ukinitvev prepovedi razkazovanja svastike v ZDA sklada z načelom svobode govora (Northwestern University 1978, 367–71). Podobne dileme so prišle na dan, ko se je v Evropi začela razprava o prepovedi simbola svastike. Gre namreč za nasprotje med pravico do svobodnega izražanja vere (kar vključuje tudi simbole), kakor jo določata Splošna deklaracija o človekovih pravicah¹⁰ in Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin¹¹ ter prepovedjo vzbujanja rasnega sovraštva in nestrpnosti, ki se navezuje na nacistične pomene svastike. 18. člen Splošne deklaracije govori o svobodi mišljenja, vesti ter vere in sicer: »Vsakdo ima pravico do svobode misli, vesti in veroizpovedi; ta pravica vključuje svobodo spreminjati prepričanje ali vero, kakor tudi njuno svobodno, javno ali zasebno izražanje, bodisi posamezno ali v skupnosti z drugimi, s poučevanjem, z izpolnjevanjem verskih dolžnosti, z bogoslužjem in opravljanjem obredov.« Podobno so pravice opisane v Konvenciji v 9. členu.

V Evropski uniji se je leta 2005 razvnela razprava o prepovedi avtorskih simbolov, ko so konservativni poslanci v Evropskem parlamentu predlagali, da bi v EU poleg nacističnih prepovedali tudi komunistične simbole, zaradi trpljenja, ki so ga povzročili povojni režimi v vzhodni Evropi. Prepoved je predlagala skupina poslancev evropske ljudske stranke iz

¹⁰ Splošna deklaracija o človekovih pravicah – *Universal Declaration of Human Rights*, sprejeta in razglašena z Resolucijo Generalne skupščine 217 A (III), 10. decembra 1948, v nadaljevanju Splošna deklaracija.

¹¹ Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin – *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, sprejeta v okviru Sveta Evrope 4. decembra 1950, v veljavo stopi 1953, v nadaljevanju Konvencija.

Madžarske, Češke, Slovaške, Estonije in Litve. »V imenu rdeče zvezde, kladiva in srpa, ki so največji komunistični simboli, je bilo veliko zla in pobojev. Naša ideja je, da se na enak način obravnava vse avtokratske simbole v Evropi,« je takrat predlog opravičeval Jozsef Szajer, madžarski poslanec Evropske ljudske stranke v Bruslju. (Bratož in drugi 2005) Estonska vlada je nato konec leta 2006 potrdila osnutek zakona o prepovedi uporabe sovjetskih in nacističnih simbolov. Tudi Madžarska je prepovedala prav vse simbole, simboli Sovjetske zveze so prepovedani tudi v Latviji (Ibid.). Kljub vsem pritiskom, pa se je EU leta 2005 odrekla izrecni prepovedi nacističnih in komunističnih simbolov, ki naj bi spodbujali k sovraštvu in nasilju. Predlog je namreč naletel na velik odpor večjih držav, tudi Velike Britanije in Italije, ki je na sprejetje zakona celo dala veto, saj bi s tem takšno prepovedjo posameznika prikrajšali za svobodo govora. (Dnevnik 2007) Povod za prepoved bi naj bil sam angleški princ Harry, ki je nacistično svastiko nosil na prijateljevi zabavi. Proti prepovedi so glasno protestirali tudi hindujci, ki živijo v Veliki Britaniji. Ramesh Kallidai, pripadnik hindujske skupnosti v Veliki Britaniji, je svastiko branil: »Je drugi najbolj svet simbol v hindujski tradiciji. Uporablja se že več kot 5000 let v nasprotju z zlom. Hindujci svastiko uporabljamo kot religijski simbol, z njim izražamo predanost Bogu. Temu ne more nihče oporekati.« Dodal je še, da hindujci na svastiko gledajo tako kot kristjani na križ in »samo zato, ker je simbol, oziroma njegovo zrcalno sliko, v nekem kratkem času v zgodovini izrabil del neke družbe z namenom razširiti ksenofobijo, to ne pomeni, da naj bodo zato kaznovani hindujci.« (BBC News 2005) Argument proti prepovedi je tudi, da znakov in simbolov ne smemo enačiti z ideologijo, ki jih je uporabljala. Poleg tega imajo simboli v različnih kulturah različne pomene. Namesto prepovedi so se države članice EU tako skušale sporazumeti o okvirnem sklepu o boju proti rasizmu in ksenofobiji.

Ponovno se je razprava v EU o prepovedi nacističnih simbolov vnela leta 2007, ko je EU predsedovala Nemčija. Nemčija je tako želela, da bi prikazovanje nacističnih simbolov po vsej EU postalo kaznivo dejanje. Ponovno članice EU glede predloga niso bile enotne, poleg tega so bili še glasnejši hindujci, ki živijo v Evropi. Tako so hindujci iz Velike Britanije, Nizozemske, Belgije, Francije in Italije stopili skupaj in pritisnili na predsedstvo EU, da umakne predlog o prepovedi simbola svastike s podobnimi argumenti kot dve leti poprej. Ramesh Kallidai se je ponovno oglasil in dejal: »Vsakokrat, ko vidimo svastiko na židovskem pokopališču, je to potrebno obsojati. Vendar ko je svastika uporabljena na hindujski poroki, bi se ljudje morali naučiti to spoštovati.« (SpiegelOnline 2007) Torej, ker so zaradi easternizacije na Zahodu prisotne azijske religije ter s tem tudi simboli teh religij, je sploh do

problema prepovedi simbola svastike prišlo. Kajti svastika je svet simbol in je v azijskih religijah kot del vsakdanjega religioznega življenja nepogrešljiv. Prepoved simbola v EU bi tako posegla v svobodo njihovega izražanja njihove vere.

Tudi v Sloveniji se je govorilo o prepovedi nacističnih in tudi komunističnih simbolov. Tako Janez Stanovnik, predsednik borčevske organizacije dvomi v produktivnost razprave o prepovedi simbolov različnih totalitarizmov, ki med seboj niso primerljivi: »Če postavite skupaj nacistični simbol svastiko, s srpom in kladivom, ste postavili celotno scenografijo druge svetovne vojne v napačno luč in tako dali opravičilo za kolaboracijo z nacizmom. Spomenka Hribar je v Slovenj Gradcu govorila o treh totalitarizmih – nacizmu, komunizmu in katolicizmu. Če sedaj postavim vse te tri totalitarizme skupaj, pa menda ne bom govoril o tem, da je treba 'hakenkrojc' odpraviti in da je treba odpraviti tudi Kristusov križ.« Medtem pa je Justin Stanovnik, bratranec Janeza Stanovnika in urednik glasila Nova slovenska zaveza, drugačnega mnenja. Razprava, pravi, je dobrodošla, saj bo to začetek poglobljene refleksije o naši preteklosti. »V znamenju komunističnih simbolov se je v Sloveniji zgodilo toliko duhovnega in fizičnega nasilja, da bi jih bilo treba, podobno kot nacistične in fašistične, prepovedati,« pravi Justin Stanovnik in doda, da je razlika med nacizmom in komunizmom velika, čeprav sta obe ideologiji v svojih pojavnih oblikah v bistvu enaki. Se pa razlikujeta po izvoru. »Fašizem in nacizem sta bila po vojni obsojena v vseh pogledih, medtem ko ima komunizem še vedno neke evropske valence in se iz evropske duše ne more izseliti.« Medtem pa Božo Repe poudarja, da bi se morali truditi za boljše vedenje o preteklosti, namesto da z birokratskimi ukrepi prepovedujemo stvari, ki jih ni mogoče prepovedati. (Bratož in drugi 2005) Poleg tega vsaka prepoved samo poveča mitološki in simboličen naboj svastike.

V kolikor se v Evropi pogaja o prepovedi svastike, pa se v Pakistanu dogaja ravno nasprotno. Hitler, njegovi simboli in Nemci so v Pakistanu postali zelo popularni. Hasnain Kazim (2010) pravi, da še vedno veliko ljudi v južni Aziji povezuje Nemčijo s tretjim rajhom. Pakistanci se imajo za arijce, povečujejo Hitlerja kot vojaškega genija, kot drznega *Führerja*, ki je napadel Angleže in Američane ter kot človeka, ki je Nemce rešil pred ekonomsko krizo. Navdušeni so nad nacizmom in vsem nemškim, večina pa se jih ne zaveda, da je Nemčija danes popolnoma drugačna kot v času Hitlerja. Napisi, kot »Všeč so mi naciji« s svastiko, so vidni na vsakem koraku. Vendar niso le muslimani tisti, ki povečujejo nacizem. Nek hindujski poslovnež je pred nekaj leti odprl restavracijo Hitlerjev križ, ki jo 'krasi' portret *Führerja*. Nek hindujec je

prodajal posteljnino s svastikami, ki nimajo nič s svastiko, ki v hinduizmu pomeni srečo. Prav tako je angleško verzijo Hitlerjeve knjige *Mein Kampf* mogoče dobiti v veliko knjigarnah.

7 Sklep

Kontroverzen simbol svastike, ki v Zahodnem svetu nosi negativne pomene zaradi zločinov, ki so jih med drugo svetovno vojno zakrivili nacisti, še v 21. stoletju, 65 let po koncu druge svetovne vojne, še vedno buri duhove v Evropi, kjer so se grozote pričele. Da svastika ni izgubila svojega zlega pomena z odmiranjem generacij, ki so izkusile gorje storjeno v imenu simbola, pričajo prav razprave v EU o prepovedi simbolov totalitarnih režimov. Simbol, v katerega so projicirani tako nasprotni pomeni, kot so v primeru svastike v ideologijah nacizma in džainizma (in ostalih azijskih religij, ki častijo svastiko), je skoraj nemogoče najti. Na eni strani imamo kljukasti križ, z negativnimi konotacijami, ki se od drugega, ki ima pozitivne konotacije, geometrijsko razlikuje le v nagnjenosti za 45 stopinj. Dva v bistvu enaka simbola, z enakim imenom imata popolnoma različne pomene.

Čeprav obstaja več teorij, kako in od kod je Hitler prevzel svastiko, si je zagotovo ni izmislil sam, kot je trdil v svoji knjigi *Mein Kampf*. Najverjetneje je simbol prevzel iz azijskih religij, na kar nakazuje tudi dejstvo, da je v kastnem sistemu, ki so ga imeli (in ga še poznajo) hindujci, videl utemeljitev za prepoved »mešanja ras«. Kakorkoli, simbol je prevzel iz Vzhoda, ga prinesel na Zahod in ga zaznamoval s svojimi osvajanji ozemelj, ki so jim sledili pomori, in s svojo idejo o »čisti arijski rasi«, ki jo je potrebno očistiti. Posledica ideje je bil holokavst nad Judi, katerim so sledili Romi, Slovani in vsi ostali nasprotniki njegovega režima.

Hitlerju so kot odrešeniku sledili mnogi Nemci, na vrhuncu popularnosti leta 1940 naj bi bilo okoli 90 odstotkov *führerjevih* vernikov v Nemčiji. Mit voditelja je popularnost in legitimnost dobival na ritualih, ki so bili pomemben sestavni del ideologije nacizma, prav tako kot simboli, kjer je glavno vlogo prevzela svastika. Pripisovanje nadčloveških zmožnosti voditeljem in slepo sledenje le-tem (kar smo delno razložili tudi z umetno množico) se je večinoma pojavljalo v času krize, saj so ljudje v vodji videli rešitev iz slabega ekonomskega in socialnega položaja. Vendar zgodovina nas uči, da bi se človeštvo moralo zavedati nevarnosti, ki jo prinašajo »odrešeniki« na političnih položajih.

Torej, če sedaj ponovno pogledamo hipotezo – zaradi easternizacije Zahoda – v smislu sprejemanja elementov religijskih tradicij Vzhoda – simbol, kot je svastika, ki je v izvornem

pomenu pozitiven, v aktivni evropski razpravi predstavlja dilemo o prepovedi simbola svastike. Skozi raziskovanje bom poskušala hipotezo potrditi ali zavrniti – lahko hipotezo potrdim. Skozi navajanja različnih avtorjev pridemo do sklepa, da je najverjetneje, da je svastika v začetku 20. stoletja prišla v rabo na Zahodu iz vzhodnih religijskih ideologij, kjer je posedovala in ima še danes izredno svete in pozitivne pomene. Vendar Hitler in okultisti pred njim so svastiko izrabili v zle namene, s čemer je na Zahodu pridobila skrajno negativne konotacije, ki so se ohranile do danes. V zadnjem poglavju smo se lotili aktualnih razprav o prepovedi simbolov totalitarnih režimov, kjer je bilo največ govora prav o svastiki. Čeprav je ta prepovedana v Nemčiji in Avstriji, so nekateri predstavniki v EU želeli prepoved razširiti na celotno EU. Vendar takrat so se oglasile hindujske in budistične skupnosti, ki živijo v EU. Njihov glavni argument je bil, da svastiko uporabljajo že več tisočletij v nasprotju z zlom in da sami na svastiko gledajo kot kristjani na križ. Tako je zaradi azijskih religij in njihovih religijskih elementov, ki so se pojavili na Zahodu sploh prišlo do problematike, ki se nanaša na prepoved simbola svastike. Hindujski in drugi pripadniki azijskih religij, ki živijo v EU pravijo, da bi bilo tako primerno govoriti tudi o prepovedi križa, saj je bilo ničkoliko gorja storjenega v recimo križarskih vojnah. Vendar noben simbol ni sam po sebi slab niti dober, marveč njegova uporaba določi, kako bo dojet, kar je dobro vidno pri simbolu svastike.

Nekateri pravijo, da svastika polagoma zgublja svoj zli pomen (Sitar 2010), spet drugi se borijo za odrešitev svastike izpod negativnih pomenov skozi umetnost (Man Woman), vendar se večina strinja, da simbol svastike ni le posoda, ki se je da izprazniti njenih pomenov. Svastika na Zahodu (vsaj za večino populacije) ostaja Hitlerjev simbol, ki naj se ga ne prikazuje v znak spoštovanja vseh, ki so izkusili krutost nacističnih zločinov. Tako za svastiko na Zahodu rešitve še ni. Že ob Schliemannovih odkritjih v Troji, kjer se je na lončevini pojavljala svastika, so nekateri opozarjali, da naj ime simbola ostane v Indiji. Takrat je poimenovanje svastika Schliemann zamenjal s simbolom, kar pa ni imelo posebnega učinka. Recimo za svastiko, ki ji na Japonskem rečejo manji, je bilo rečeno, da »včasih manji ni manji« in je zamenjan za svastiko, čeprav je geometrijska oblika simbola povsem enaka. Vendar menim, da tudi sprememba imena simbola, ki ga je uporabljal Hitler, ne bi prinesla bistvenih sprememb, kar je vidno že iz dejstva, da so nacisti svastiko imenovali *Hakenkreutz*, pa je simbol kljub temu v mislih Evropejcev in drugih zahodnih narodov ostal zapisan kot negativen.

Literatura

1. Badlani, Chirag. 1997. *Nazi Swastika or Ancient Symbol? Tme to Learn the Difference*. Dostopno prek: <http://history1900s.about.com/gi/dynamic/offsite.htm?site=http%3A%2F%2Fwww.iearn.org%2Fhgp%2Faeti%2Faeti-1997%2Fswastika.html> (7. marec 2010).
2. *BBC News*. 2005. Hindus want to 'reclaim' swastika. Dostopno prek: http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/uk_news/4188141.stm (4. junij 2010).
3. Bratož, Tomaž, Vladimir Vodušek in Janez Usenik. 2005. *Prepoved totalitarnih simbolov v EU?* Dostopno prek: <http://24ur.com/novice/slovenija/prepoved-totalitarnih-simbolov-v-eu.html> (5. junij 2010).
4. Campbell, Colin .2007. *Easternization of the West. A Thematic Account of Cultural Change in the Modern Era*. Boulder, London: Paradigm Publishers.
5. Castles, Stephen in Alastair Davidson. 2000. *Citizenship and Migration. Globalization and the Politics of Belonging*. New York: Routledge.
6. Chevalier, Jean in Alain Gheerbrant. 2006. *Slovar simbolov: Miti, sanje, liki, običaji, barve, števila*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
7. Cushing, Hamilton Frank. 2009. Observation Relative to the Origin of the Fylfot or Swastika. *American Anthropologist* 9(2): 334–7. Dostopno prek: www.jstor.org/stable/659592 (2. maj 2010).
8. Črnič, Aleš. 2005. *V imenu Krišne*. Ljubljana: Kult.
9. *Dnevnik*. 2007. Je svastika simbol miru ali vojnih grozot. Dostopno prek: www.dnevnik.si/novice/neverjetno/223595 (8. junij 2010).
10. Eliade, Mircea. 1996. *Zgodovina religioznih verovanj in idej II*. Ljubljana: DZS.

11. *Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin*. 1950. Dostopno prek: <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=108> (29. avgust 2010).
12. Fiske, John. 2005. *Uvod v komunikacijske študije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
13. Floyd, Elizabeth in Geoffrey Hindley. 1988. *Kdo je ustvarjal zgodovino*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
14. Freud, Sigmund. 2007. Množična psihologija in analiza jaza. Sigmund Freud (ur.) *Spisi o družbi in religiji*. Ljubljana: Analecta.
15. Gonzales, Servando. 1997a. *The Swastika and the Nacis: Introduction*. Dostopno prek: http://www.intelinet.org/swastika/swastika_intro.htm (6. november 2009).
16. Gonzales, Servando. 1997b. *The Swastika and the Nacis: The Haushofer Connection*. Dostopno prek: <http://www.intelinet.org/swastika/swasti02.htm> (7. november 2009).
17. Heller, Steven. 1995. Review. *Design Issue* 11(3): 81–3. Dostopno prek: www.jstor.org/stable/1511779 (5. maj 2010).
18. Heller, Steven. 2000. *The Swastika. Simbol Beyond Redemption?* New York: Allworth Press.
19. Hitler, Adolf. 2007. *Moj Boj - Mein Kampf*. Celje: Mavrica.
20. *Jainworld, Jainism Global Resource Center*. 2010. Dostopno prek: <http://www.jainworld.com/education/jainsymbol.htm> (8. maj 2010).
21. Jung, Carl G. .2003. Približevanje nezavednemu. Carel G. Jung (ur.) *Človek in njegovi simboli*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

22. Južnič, Stane. 1981. *Novejša zgodovina*. Ljubljana: Dopisna delavska univerza Univerzum.
23. Kazim, Hasnain. 2010. *Germans Cringe at Hitler's Popularity in Pakistan*. Dostopno prek: www.spiegel.de/international/zeitgeist/0,1518,683966,00.html (2. junij 2010).
24. Kendra, Vyakti Vikas. 2003. *Timeless Wisdom: the Book of all Religions*. Bangalore: Elegant Printing Works.
25. Levy, Richard S.. 2001. Review. V *Design Issues*, 17(3): 91–2. Dostopno prek: www.jstor.org/stable/1511807 (4. julij 2010).
26. Lowenstein, John Prince. 1941. The Swastika: It's History and Meaning. *Man* 41: 49–55. Dostopno prek: www.jstor.org/stable/2793344 (2. julij 2010).
27. Maxwell, T. S.. 1995. *The Gods of Asia: Image, Text, and Meaning*. Delhi: Oxford University Press.
28. Muehlenberg, Detlef. 1999. Rise of the NSDAP. Christian Leitz (ur.) *The Third Reich*. Massachusetts: Blackwell Publishers. Dostopno prek: http://books.google.com/books?id=vhKOdDi5DXEC&printsec=frontcover&dq=nazism&hl=sl&source=gb_s_similarbooks_s&cad=1#v=onepage&q=nazism&f=false (12. avgust 2010).
29. Nicholson, Michael. 1995. *Mahatma Gandhi*. Celje: Mohorjeva družba.
30. Northwestern University. 1978. The Constitutional Protection of the Swastika. *The Journal of Criminal Law and Criminology* 69(3): 367–71. Dostopno prek: www.jstor.org/stable/1142331 (2. julij 2010).
31. Pečjak, Vid. 1994. *Psihologija množice*. Ljubljana: samozaložba.
32. Quinn, Malcolm. 1994. *The Swastika. Constructing the Symbol*. London in New York: Routledge.

33. Rusching, Herman. 1987. *Pogovori s Hitlerjem*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
34. Salter, Emma. 2009. Džainizem. Christopher Patridge (ur.) *Verstva sveta*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
35. Sitar, Sandi. 2010. V znamenju kljukastega križa. *Gea*, marec 2010.
36. *Slovenski veliki leksikon H-O*. 2004. Ljubljana: Mladinska knjiga.
37. Smrke, Marjan. 2000. *Svetovne religije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
38. Snoj, Marko. 2003. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan.
39. *SpiegelOnline*. 2007. Hindus Against Proposed EU Swastika Ban. Dostopno prek: <http://www.spiegel.de/international/0,1518,460259,00.html> (6. junij 2010).
40. *Splošna deklaracija o človekovih pravicah*. 1948. Dostopno preko: <http://www.varuh-rs.si/pravni-okvir-in-pristojnosti/mednarodni-pravni-akti-s-podrocja-clovekovih-pravic/organizacija-zdruzenih-narodov/splosna-deklaracija-clovekovih-pravic/> (29. avgust 2010).
41. Stanković, Peter .2006. *Politike popa: Uvod v kulturne študije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
42. Taylor, Simon. 1981. Symbol and Ritual under National Socialism. *The British Journal of Sociology* 32(4): 504–20. Dostopno prek: www.jstor.org/stable/590130 (2. junij 2010).
43. Uršič, Marko. 2006. *Cassirerjeva filozofija simbolnih form*. Dostopno prek: http://www2.arnes.si/~mursic3/Cassirer_Ursic_clanek_2006.htm (3. julij 2010).
44. Vallely, Anne. 2006. Jaina Dharma. Sushil Mittal in Gene Thursby (ur.) *The Religions of South Asia: An Introduction*. New York: Routledge.

45. Velikonja, Mitja. 2003. *Mitografije sedanjosti. Študij primerov sodobnih političnih mitologij*. Ljubljana: Študentska založba.
46. Waldron, Lawrence. 2000. The Swastika. *Chan Magazine* 20(3). Dostopno prek: <http://www.chan1.org/ddp/chanmag/sum2000.html#swastika> (3. maj 2010).
47. Wikipedia. 2010. *Swastika*. Dostopno preko: <http://en.wikipedia.org/wiki/Swastika> (2. avgust 2010).
48. Wilson, Thomas. 1894. *Swastika the Earliest Known Symbol and it's Migration*. Dostopno prek: http://books.google.com/books?id=HfdMGRGSdYkC&printsec=frontcover&dq=swastika&hl=sl&source=gbs_slider_thumb#v=onepage&q&f=false (1. junij 2010).
49. Wright, G. Frederick. 1894. The Swastika Cross. *Science* 23(581). Dostopno prek: www.jstor.org/stable/1765199 (2. maj 2010).